

DE COMMONS van nu

HANDBOEK
VOOR

STARTENDE
COMMONS
BOERDERIJEN

Toekomstboeren

De commons van nu: Handboek voor de startende commons boerderijen

Auteurs

Eliane Bakker, Leonardo van den Berg, Pablo Vanneste, Patty Kluytmans, Yeva Swart, Bram van Helvoirt

Met dank aan

Maria van Boxtel, Esther Molenwijk, Jan Spijkerboer, Floor Steenveld, Elske Hageraats en Klarien Klingen, die met zeer waardevolle aanvullingen hebben bijgedragen.

Grafisch Ontwerp & Vormgeving

Berend Bombarius

Deze publicatie is onderdeel van Nieuwe Landarrangementen voor een Duurzame Landbouw en wordt mede mogelijk gemaakt door het Plattelandsontwikkelingsprogramma POP3 Gelderland 2014-2020, betreffende maatregel: Openstelling Innovatieve concepten 2019.

Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling:
Europa investeert in zijn platteland.

INHOUDSOPGAVE

Introductie	4
Hoe zijn we te werk gegaan	8
1. Achtergrond van de commons	10
1.1 Een korte geschiedenis van de Commons in NL en bestaande pastorale commons	11
1.2 De opkomst van de nieuwe commons	16
1.3 Toegang tot Land en 'waarde' van Grond	19
1.4 Commons Principes	24
1.5 Rechten tot de commons en Rechten van de commons ..	28
2. De commons van nu: drie pilaren	32
2.1 De gemeenschap organiseren	35
2.2 Grond onderbrengen	51
2.3 Financiering	63
3. Jouw commons boerderij	73
3.1 Beslisboom: wat past bij jou?	74
3.2 Uitkomst van de beslisboom toegelicht	76
Tot slot	79
4. Referenties	80
5. Bijlagen	82
5.1 Begrippenlijst	

INTRODUCTIE

Grond is voor de nieuwe en agroecologische boeren onbetaalbaar geworden. Het platteland stroomt leeg vanwege slechte vooruitzichten van het boerenpak (oneerlijk loon, zwaar werk, en een kwetsbare positie in de markt). Tegelijk wordt de problematiek rondom voedselzekerheid, bodemdegradatie, klimaatverandering, dierenwelzijn, biodiversiteit, en pesticidengebruik steeds urgenter. Agroecologie¹ biedt een basis voor de transformatie naar een duurzaam voedselsysteem. Agroecologie kijkt niet alleen naar technische oplossingen maar roept ook fundamentele vragen op over de relatie tussen boer², burger en natuur, die in de afgelopen decennia steeds verder van elkaar verwijderd zijn geraakt. Door deze relaties te herstellen kunnen we land toegankelijker maken en voedselproductie duurzamer. De commons biedt een mogelijkheid voor dit herstel.

De commons kan gedefinieerd worden als *'een zelforganiserend systeem waarbij een gemeenschap met gedeelde waarden en regels samen een hulpbron [hier: land, voedsel, water, zaden] beheert. Dit beheer is onafhankelijk van de staat of markt. De gemeenschap geeft de hulpbron - of rijkdom - die ze erft onverminderd of verrijkt, door aan de volgende generaties.'* (Bollier, 2011). De gemeenschap beheert dus op duurzame wijze het land en alles wat daarbij hoort. Het land is geen privé eigendom of koopwaar, maar behoort niemand (en tegelijkertijd iedereen) toe en wordt gebruikt door het collectief. De commons is niet nieuw; het heeft een lange geschiedenis op verschillende plekken en in verschillende culturen. We leren nog steeds van de (inheemse) gemeenschappen die

1. Achterin kun je de begrippenlijst vinden. Termen die gedefinieerd worden in onze begrippenlijst worden eenmalig onderstreept.

2. We gebruiken de term boer in het handboek als gender-inclusieve term en om verschillende sectoren binnen de landbouw te duiden.

tot op heden als commons leven. In Nederland kenden we de meent, gemeynt, brink, marke, vroende, veld of aard. Dit waren allemaal namen voor gemeenschappelijke landen die werden gebruikt voor het grazen, hooien, turfsteken, bosproducten verzamelen of vissen. Hoewel nagenoeg alle gemene gronden uit Nederland zijn verdwenen met de privatisering van land en gebouwen (lees in hoofdstuk 1.1 meer over deze geschiedenis), zijn er ook initiatieven die terug bewegen richting de commons. Zij werken toe naar vormen van organiseren, produceren en consumeren die niet gebaseerd zijn op maximale productie en winst maar op solidariteit, samenwerking en respect voor de natuur.

De commons draait om meer dan alleen het gemeengoed als 'goed'. Het draait ook om 'commoning', het werkwoord: de praktijk van het samen beheren. Een voorbeeld hiervan in de landbouw is community supported agriculture (CSA). Burgers zijn hier niet alleen consumenten maar ze werken ook zelf op het land, hebben inspraak in de manier waarop geproduceerd wordt en/of ze zorgen voor een eerlijk inkomen voor de boer. Doordat productie niet meer aan de vrije markt gekoppeld is, hoeven CSA's niet maximaal te produceren en is er ruimte voor de ontplooiing van andere waarden zoals het bevorderen van biodiversiteit, het creëren van een mooi landschap of het stimuleren van sociale cohesie.

Naast het creëren van sociale en ecologische meerwaarde, biedt dit proces van commoning ook een nieuwe kans voor toegang tot land. Met een gemiddelde grondprijs van ruim € 70.000 per ha³, is het voor de meeste eerste generatie boeren in Nederland financieel niet haalbaar om land te kopen. Ook pachten is lastig⁴, omdat door de huidige pachtregelgeving de meeste pachtcontracten voor een termijn van slechts één of enkele jaren vastliggen. Dat geeft boeren weinig

3. <https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=3588&indicatorID=3589>

4. Op <https://toekomstboeren.nl/land/> vind je meer over de problemen rondom pacht en alternatieve pachtconstructies.

bestaanszekerheid en weinig stimulans om te investeren in bijvoorbeeld een vruchtbare bodem of het planten van bomen.

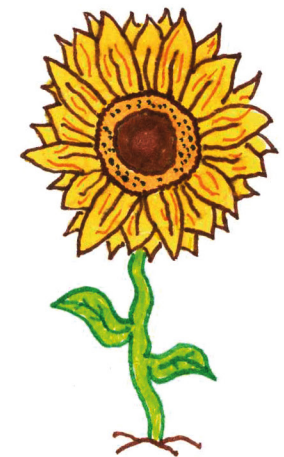
In de afgelopen paar jaar zijn vele grondinitiatieven opgekomen met het idee om grond vrij te maken voor duurzame landbouw. Ze bewerkstelligen nieuwe commons door land aan te schaffen, onder gemeenschappelijk eigendom te brengen, en door een cultuur van gezamenlijkheid te bevorderen. De diversiteit van deze initiatieven is groot en de mate van commoning verschillend. Dit handboek geeft inzicht in hoe deze initiatieven werken.

Het doel van dit handboek is om handvatten te bieden aan mensen die commons in de praktijk willen brengen. Een commons initiatief kan je niet tot in detail op voorhand ontwerpen (vooral met betrekking tot gemeenschapsvorming), maar je kan wel een begin maken en actief faciliteren. Hierbij is het handig om enige kennis te hebben over mogelijke manieren om de gemeenschap te organiseren, juridische vormen om grond onder te brengen en manieren om grond te financieren. Dit handboek gaat uitgebreid op deze punten in. Het is bedoeld voor iedereen die commoning in de praktijk wil gaan toepassen, co-beheer van land wil verkennen en/of nieuwsgierig is naar de landbouw commons.

In hoofdstuk 1 van het handboek schetsen we de context en achtergrond: commons, wat houdt dat in? Eerst duiken we in de geschiedenis van de commons in Nederland, en daarna gaan we in op de opkomst van de 'nieuwe' commonsbeweging. Omdat commoning om een ander wereldbeeld vraagt dan het markt-denken dat we gewend zijn, gaan we kort in op een aantal meer filosofische thema's zoals de waarde van grond, eigendom binnen de solidariteitseconomie, commons principes, rechten tot de commons, en de rechten van de natuur en toekomstige generaties.

Heb je op dit moment geen behoefte aan achtergrondinformatie en wil je zo snel mogelijk aan de slag? Ga dan gelijk door naar hoofdstuk 2 van

het handboek. We kijken naar verschillende aspecten die spelen bij het vormgeven van de commons. Denk hierbij aan governance, juridische vorm, landgebruik, financiering, informele interacties tussen boer en commoners. Via deze 'bouwstenen' van de commons lichten we toe wat er komt kijken bij het starten van een commons en welke mogelijkheden en keuzes daarbij komen kijken.

HOE WE TE WERK ZIJN GEGAAN

Dit handboek is tot stand gekomen door collectieve inspanningen van de auteurs. De eerste stap was om een gezamenlijk begrip van commons te creëren door middel van (literatuur)onderzoek en het onderling delen van de inzichten. Vervolgens hebben we toekomstboeren, tuinders en enkele anderen geïnterviewd die bezig zijn met (iets vergelijkbaars met) commoning:

- Maria van Maanen, CSA de Wilde Peen⁵
- Valérie van Dijk, CSA permacultuur-tuinderij de Veldhof⁶
- Kimo van Dijk, Piet van Sabben en Moniek Zegers, Woongemeenschap Arneco⁷ (met gezamenlijk stuk grond)
- Klaas Nijhof, Zelfoogstgroentekwekerij De Nieuwe Ronde⁸
- Lyndsey Stride & Tom Hordle, New Forest (eerste rechten van deze eeuwenoude commons zijn in 1217 vastgelegd)⁹
- David Attwell, Layland Branfield, Russell Ashford, Philip French en Justine Colton, Dartmoor (Sinds 1239 konden boeren een dagfee aan het Hertogdom van Cornwall betalen om hun vee te laten grazen, sinds 1984 is het officieel geregistreerd als commons).¹⁰

5. <https://wildepeen.nl/>

6. <https://www.tuinderijdeveldhof.nl/>

7. <https://arneco.org/>

8. <https://www.denieuweronde.nl/>

9. <https://www.nationaltrust.org.uk/new-forest-northern-commons/features/verderers-and-commoners-in-the-new-forest->

10. <https://www.dartmoorcommonerscouncil.org.uk/>

- Jaap Fris, Aardemakers¹¹
- Adam Calo, onderzoeker, onderzocht o.a. Scottish Land Reforms waarin anders naar eigendom wordt gekeken.¹²
- Paul de Graaf, Voedselbos Vlaardingen¹³

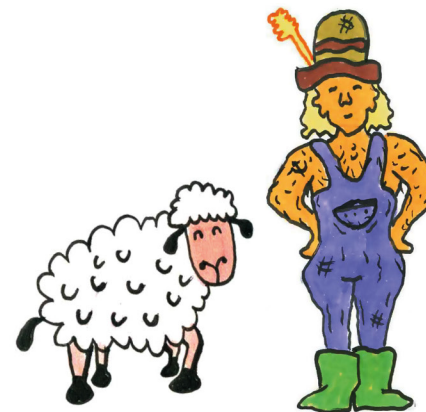
Tegelijkertijd stelden we een lijst op van commons-initiatieven in Nederland die we online konden vinden, en enkele soortgelijke initiatieven in het buitenland om te leren van wat er al bestaat. De inzichten die voortkomen uit deze verzameling van input zijn verwerkt tot dit handboek. Het resultaat is gereviewd door verschillende experts en 'leken'.

We zijn ons ervan bewust dat dit handboek niet uitputtend is. Ook pretenderen we niet de alwetende experts te zijn op het gebied van commons - beschouw dit handboek simpelweg als een startpunt en een uitnodiging om uit te proberen wat het voor jou kan betekenen. Het is een gebied in ontwikkeling in onze maatschappij en er valt nog veel te leren. Daarom zijn we ook blij met jouw input! Er zijn twee versies van dit document: een geprint boekje en een online document. De online versie hopen we regelmatig te updaten met nieuwe inzichten. Door jouw ervaringen te delen kunnen we samen dit handboek telkens verder aanscherpen en verrijken.

11. <https://www.aardemakers.nl/>

12. <https://adamcalo.substack.com/about>

13. <https://www.voedselbosvlaardingen.nl/>

1 2CHTERGROND VAN DE COMMONS

De commons is een begrip dat in toenemende mate wordt gebruikt om verschillende collectieve initiatieven en gedeelde bronnen te duiden. Maar het is geen nieuw fenomeen. Het bestaat al eeuwen over de hele wereld in verschillende vormen en met verschillende namen. In dit hoofdstuk gaan we kort in op de geschiedenis van de commons. We leggen daarbij de nadruk op Nederland, de opkomst van de nieuwe landbouwcommons en welke filosofische vragen deze oproepen. We kijken naar de commons als nuttige oplossing voor het realiseren van toegang tot land, alsook voor duurzaam gebruik en collectief beheer ervan. Daarnaast gaan we in op het belang van de gemeenschap: zonder commoners en commoning immers geen commons.

1.1 EEN KORTE GESCHIEDENIS VAN DE COMMONS IN NL EN BESTAANDE PASTORALE COMMONS

Historisch zijn de commons grotere stukken land - of 'common-resource pools' - die door meerdere mensen gebruikt worden om in hun levensonderhoud te voorzien. Om overexploitatie van het land ('tragedy of the commons') te voorkomen, zijn bij veel historische commons instituties in het leven geroepen om de volhoudbaarheid van de commons te waarborgen. Zo is dat ook in Nederland gegaan.

In Nederland werden in late Middeleeuwen tussen 1250 en 1350 de eerste van vele marken, meenten en gemeynten opgericht. Deze onontgonnen 'gemene gronden' of 'woeste gronden' bevonden zich met name op de zandgronden in het oosten en zuiden van het land, maar omvatten naast heidevelden ook veengebieden, moerassen en bossen. Hoewel ze niet werden gecultiveerd, betekende dit niet dat deze gronden niet werden benut door de lokale bevolking. Integendeel, ze werden gebruikt voor verschillende doeleinden, waaronder als graas- en foerageergebied (schapen, koeien, varkens), bemesting (plaggen, potstal) en voor brandstof (turf, hout). Hoewel in het feodale stelsel deze gronden in bezit waren van lokale landheren, kenden deze vaak betaalde gebruiksrechten toe aan lokale bewoners (leenmannen). Tussen 1100 en 1350 groeide Europa zowel economisch als demografisch expansief. Hierdoor nam de druk op landbouwgrond toe, en om het land te beschermen tegen overmatig gebruik en degradatie werden er gemene gronden met bijbehorende regels opgericht. De meenten werkten nauw samen met het lokale bestuur. Dit betekende echter niet per definitie het einde van de heerschappij van aristocratische families en religieuze voormalige grootgrondbezitters. De afschaffing van het feodale stelsel in Nederland kwam pas definitief in zicht tijdens de Bataafs-Franse Tijd (1795-1813), waarin de overheveling van gemene gronden naar de overheid (gemeente) werd gerealiseerd. Het gaf ook de opmaat voor een harde scheiding tussen privaat (maatschappij) en publiek (overheid), met absoluut privaat eigendom als een belangrijk nieuw staatsrechtelijk

begrip. De oprichting van het kadaster door Napoleon in 1808 is hierbij instrumenteel geweest, via haar landmetingen en eigendomsregistratie van grond.

De markegenootschappen kunnen als voorbeeld worden gebruikt om de historische opkomst en neergang van collectief gebruik en beheer van gemene gronden in Nederland in meer detail te illustreren. De marken waren onafhankelijke organisaties die geen verantwoording af hoefden te leggen aan de dorpsgemeenschappen of buurtschappen. Dit maakte ze anders dan meenten, waar lokale publieke instanties ook onderdeel van uit maakten (Hoppenbrouwers, 2002). Ze werden opgericht door de boerenbevolking die in verspreide groepen woonden bij de in cultuur gebrachte essen en kampen, vandaar dat ze ook boermarken werden genoemd. Het waren belangengemeenschappen om samen het gebruik van de nog niet in cultuur gebrachte gronden te regelen. Rechten en plichten van de markegenoten werden aanvankelijk mondeling overgeleverd. Vanaf het jaar 1400 werden ze op schrift gesteld in de markeboeken. Dit markerecht bevatte bepalingen omtrent het bestuur, het kiezen van gezworenen en het stemrecht. Er waren verder talrijke praktische bepalingen. Bijvoorbeeld over het hakken en sprokkelen van hout, het gebruik van de heide, turfsteken, plaggen maaien, verzamelen van eikels, aanplanten van jonge bomen, onderhoud van omheiningen, veedrift, schutten (inbeslagname) van niet in deze marke thuishorend vee en het houden van schapen, varkens, ganzen en bijen. Tot de zaken die de marke aangingen, behoorden later ook het onderhoud van wegen, waterlopen en veedrinkplaatsen, veediefstal en het begraven van dode dieren. De zorg voor een markeschool en benoeming van een schoolmeester hoorden er ook nog bij. Er zijn weinig afspraken terug te vinden die expliciet waren gericht op het behoud van de natuur.

De strenge regels voor het gebruik van de gemene gronden, die via de marken langzaam ontstonden, hadden een economische noodzaak. Zo bestond de woeste grond op verschillende plekken uit bossen, heidevelden, veengebieden en broeklanden (drassige weidegrond) met

hier en daar bosjes kreupelhout. Dit alles had een belangrijke functie in het toenmalige landbouwsysteem. Runderen, paarden en ganzen graasden in de broeklanden en op de lage heidevelden. De hoge heidevelden waren het domein van de schapen onder de hoede van een herder met zijn hond. Turf en schadden (heideplaggen) waren de voornaamste brandstof en daarvan was in het uitgestrekte veengebied genoeg voorhanden. Van de bovenste humusrijke laag van de heidevelden en broeklanden werden plaggen gestoken en gebruikt op de diepliggende bodem in de potstallen. De hoeven van de koeien zorgden 's nachts voor de vermenging met mest. Wanneer de plaggen hiermee waren verzadigd, werd er een nieuwe laag plaggen overheen gelegd. In het voorjaar stonden de koeien bijna met de rug tegen de zoldering. Dan was het tijd om de stal uit te mesten. De akkers werden door al die plaggenbemesting langzaam maar zeker steeds hoger. Zo ontstonden essen, waarvan er in Haaksbergen verscheidene meer dan tien eeuwen oud moeten zijn. Op de afgeplagde grond vormde zich maar heel langzaam een nieuwe humuslaag. Om één hectare bouwland vruchtbaar te houden, was wel circa 20 ha woeste grond nodig. De in cultuur gebrachte grond kon dus maximaal niet meer bedragen dan 5% van de totale oppervlakte van de marke. Wanneer dit maximum was bereikt, konden de boeren niet meer uitbreiden. Deze regelgeving was gebaseerd op de 'morele economie' van boeren die weerstand bood tegen commerciële exploitatie en behalen van voordelen op korte termijn. Het commercieel gebruik van de hulpbronnen was dan ook verboden.

Niettemin verarmden de marken op een gegeven moment toch. Oorzaken hiervan waren onder andere een groeiende bevolking en de vestiging van nieuwe 'ongewaarden' (kleinere boeren die gebruik maakten van gemene gronden en die beperkt toegang hadden tot hulpbronnen). Een andere oorzaak was de gebrekkige supervisie van vooraanstaande boeren met autoriteit binnen een dorpsgemeenschap, ofwel gezworenen. Immers, ze hadden er geen baat bij om andere boeren te vervolgen. Daarnaast was het voor hen onmogelijk om volledig toezicht te houden over de uitgestrekte gemene gronden.

Het ontbreken van effectief beheer en een toename van het inwoners-aantal leidden tot overexploitatie met landdegradatie als gevolg. Als reactie hierop werd in het vervolg geld gevraagd in ruil voor het ontginnen van gemeenschappelijke gronden. Ook ontstond er specialisatie van marktgewassen, wat leidde tot de intensivering van landbouw als gevolg van de geleidelijke commercialisering van de landbouw. Zo groeiden de oogsten per oppervlakte. Ook moesten boeren voortaan betalen per grazend dier. Verder werd de gezworene vervangen door een betaalde markedienaar waardoor er een verbeterd toezicht en strengere handhaving van het reglement ontstond. Zo werd een nieuwe balans gevonden.

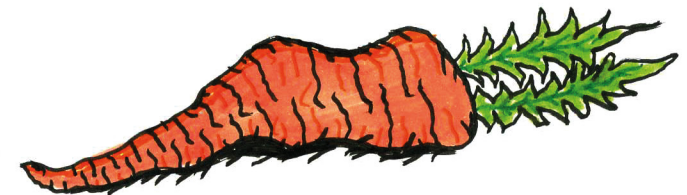
De uiteindelijke ondergang van gemene gronden was niet enkel toe te schrijven aan ontoereikende zelfregulering of overexploitatie¹⁴, maar ook aan de nieuwe Staatsregelingen in de achttiende en negentiende eeuw die privatisering en herverdeling van land stimuleerden. Het resultaat was dat vrijwel alle gronden werden geprivatiseerd of in handen kwam van gemeenten, om ze vervolgens zo optimaal mogelijk te benutten voor uiteenlopende commerciële en publieke doeleinden zoals landbouw, woningbouw, infrastructuur en natuur. Dit maakte land in toenemende mate een waardevolle productiefactor (naast kapitaal en arbeid) met een groeiend economisch belang. Met name voor de landbouw speelde herverkaveling en ruilverkaveling hierbij een cruciale rol, aangezien het in belangrijke mate bijdroeg aan het consolideren en herverdelen van kleinschalige, gefragmenteerde kavels. De eerste ruilverkavelingswet in 1924 heeft in die zin het diverse cultuurlandschap van Nederland drastisch van gezicht doen veranderen door het te transformeren in een meer monotoon agrarisch productielandschap dat optimaal is ingericht voor grootschalig en intensief gebruik. Productie- en grondgebonden subsidies vanuit het na-oorlogse Europese GLB (Gemeenschappelijk

¹⁴. Tine de Moor (2002) noemt deze ook, in haar artikel 'België: hoe de gemene gronden verdwenen. Over ruimtegebruik, productiviteit en privatisering' https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/414342/_PUB_Hoe_de_gemene_gronden_verdwenen.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Landbouw Beleid) hebben deze landschappelijke herinrichting en intensief gebruik van grond verder gestimuleerd, onder het mom van een bredere moderniseringsagenda voor de Nederlandse landbouw.

Deze privatisering en herverdeling staat in contrast met de wet- en regelgeving van de gemene gronden. Bij deze laatste ligt de focus op het duurzaam benutten van gemeenschappelijke gronden voor het levensonderhoud van de gemeenschap en dus op de morele economie zoals hierboven benoemd. Het evenwicht tussen de groeiende economie en het duurzaam beheer van gemene gronden ten bate van het levensonderhoud van de gemeenschap vervaagde met de afschaffing van de gemene gronden.

Recent is de interesse in gemeenschappelijk beheer van land weer aangewakkerd en heeft het eeuwenoude concept een nieuw jasje gekregen. Met het oog op de huidige problematieken in de landbouw kan dit concept op veel vlakken oplossingsgerichte perspectieven bieden. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar evenwicht in het systeem, maar ook naar gelijkheid en wederkerigheid binnen de gemeenschap. Een mooi voorbeeld van waar dat in krachtige bewoordingen is benoemd is de Verklaring van het Internationale Forum voor Agroecologie, ook wel kort de Nyéléni Declaratie¹⁵ genoemd. Deze verklaring geldt als een belangrijk bron- en gidsdocument voor de internationale agroecologie beweging.

¹⁵. <https://toekomstboeren.nl/wp-content/uploads/2021/04/Verklaring-van-het-International-Forum-voor-Agroecologie.pdf>

1.2 OPKOMST VAN DE NIEUWE COMMONS

Het concept van commons of common pool resources (CPR) is vooral onder de aandacht gebracht door de Amerikaanse politiek-economische wetenschapper en auteur Elinor Ostrom (1933-2012). Haar werk, dat bekroond werd met de Nobelprijs voor de Economie in 2009, gaf een antwoord op de 'tragedy of the commons' these van Garrett Hardin (1968). Deze these stelde dat gebruikers van vrij toegankelijke natuurlijke hulpbronnen altijd hun individuele belang voorop zullen stellen, wat uiteindelijk zal leiden tot uitputting van deze bronnen. Zijn conclusie was dat regels en interventies vanuit de overheid en privatisering van hulpbronnen dit exploitatieve gebruik een halt kunnen toeroepen. Ostrom (1990) liet zien dat 'governing the commons' juist prima kan worden georganiseerd door lokale gemeenschappen die gebruikmaken -en afhankelijk zijn- van deze commons. Sterker nog, het leidt tot een duurzaam en toegankelijk gebruik van commons. Hierbij wees ze op een aantal principes die centraal staan bij deze collectieve manier van zelf-organisatie en beheer van hulpbronnen, waaronder participatieve besluitvorming, zelfbeschikking, vertrouwen en wederkerigheid. Haar 'bottom up' gedachtengoed, met ook aandacht voor het belang van traditionele lokale kennis, cultuur, en normen en waarden, wordt gezien als een belangrijk tegengeluid voor het dominante neoliberale marktdenken en 'top down' technocratische overheidsinterventies om te komen tot een duurzame samenleving binnen planetaire grenzen.

De hernieuwde interesse in de commons *als praktijk* gaat verder dan de vaak meer traditionele levensbronnen zoals land, bossen en water. De term wordt nu ook op andere vakgebieden toegepast. Denk hierbij aan de *digital commons* (waarvan het beroemdste voorbeeld misschien wel wikipedia en wikimedia commons is), *stedelijke commons* (zoals speeltuinen, pleinen, voedselparken en bibliotheken die actief door

bewoners worden beheerd), *collectief gegenereerde kennis* (zoals open access science) en nieuwe vormen van *lokale valuta* (zoals de Rotterdamse Dam en de Amsterdamse Noppes). Maar de commons worden bijvoorbeeld ook in toenemende mate gebruikt door de feministische beweging om zich in te zetten voor *reproductieve en seksuele rechten*. Een voorbeeld is de Nederlandse non-profit *women on waves* die gebruik maakt van het varen op internationaal water om zo het recht tot abortus uit te kunnen oefenen. Daarnaast zien we coöperatieve vormen van bottom-up zelforganisatie door burgers ontstaan in publieke domeinen zoals zorg (buurtzorg), wonen (bouwen in eigen beheer), energie (lokale energie coöperaties) en cultuur (kunst in de openbare ruimte). Er zijn tal van deze burgercollectieven te vinden in Nederland, en hun aantal groeit gestaag verder¹⁶. De opmars van deze initiatieven laat zien dat het denken en doen in termen van publieke goederen en diensten (commons) en het gemeenschappelijke beheer ervan aan populariteit wint.

We kunnen veel van deze initiatieven zien in de context van de solidariteitseconomie. Welzijn van de commoners en de commons zelf staan centraal en financiële winst als doel op zich wordt afgewezen. Solidariteit fungeert als een leidraad binnen een commons gemeenschap, onafhankelijk van de staat of markt. Een commons raamwerk biedt een andere manier van denken over, en kijken naar, fundamentele paradigma's (collectieve zienswijzen en opvattingen) die onze maatschappij vormgeven. Het daagt ons uit om onze conventionele opvattingen over bezit en eigendom, kapitalisme en individualisme kritisch onder de loep te nemen. Bijvoorbeeld, het heroverwegen van de dominante kijk op absoluut eigendom van land roept vragen op over wat het betekent als de commons van niemand zijn. Zijn ze van iedereen, of juist van zichzelf? En als ze van zichzelf zijn, hoe geven we hen een stem? Wat betekent dit voor onze relatie met de natuur en alles dat ze ons te bieden heeft? Door

¹⁶. Een mooi overzicht van burgercollectieven is te vinden op het portaal van CollectieveKracht, opgezet door de onderzoeksgroep *Social Enterprise and Institutions for Collective Action* verbonden aan de Rotterdam School of Management, Erasmus Universiteit. Zie <https://collectievekracht.eu>

onzelf dit soort vragen te stellen, kunnen we wellicht de uitingen van deze opvattingen -uitgedrukt in waarde, productie, geld en de relaties met de wereld om ons heen- op een andere manier begrijpen. Dat betekent niet dat er geen ruimte is voor individuele autonomie. Het gaat immers in sterke mate ook over soevereiniteit en rechtvaardigheid: het recht op gezond en cultureel passend, duurzaam geproduceerd voedsel en zelf meebepalen hoe jouw landbouw- en voedselsysteem wordt ingericht. Vanuit deze gedachte worden we uitgenodigd na te denken hoe we verschillende soorten zeggenschap en directe democratie in de praktijk kunnen uitvoeren. En op een andere manier om te gaan met mogelijke problemen als corruptie, tegenstrijdige belangen en conflicten. 'Commoning' gaat om een verandering in levensstijl en wereldbeeld, niet om een nieuw beroep of vakgebied binnen het huidige economische systeem.

Belangrijk is om te noemen dat het bredere fenomeen gemeenschappelijk beheer en het delen van bronnen ook al vele generaties buiten Europa bestaat, maar vaak een andere naam draagt. Alhoewel we hier enkel refereren aan de term 'commons' betekent dit niet dat we andere vormen en benamingen van collectieve zelforganisatie ten behoeve van het beheer en gebruik van publieke goederen en diensten niet waarderen of erkennen. Integendeel, naast de Angelsaksische verschijning van 'commons' zijn er tal van soortgelijke collectieve samenwerkingsvormen (onder andere noemers) te vinden in alle delen van de wereld. Voor natuurlijke hulpbronnen als grond geldt dit met name voor het mondiale Zuiden, waar pastoraal en nomadisch gebruik van grond gangbare vormen van extensieve landbouw zijn, met name onder inheemse bevolkingsgroepen. Deze vormen van *customary land tenure* staan onder toenemende druk als gevolg van privatisering, onteigening en het omzetten naar *statutory tenure* op basis van formele en absolute eigendomsrechten. Vanuit de agroecologie-beweging wordt deze inbreuk op traditionele en inheemse voedselsystemen erg kritisch gezien als een vorm van kolonisatie door het dominante geïndustrialiseerde systeem.

1.3 TOEGANG TOT LAND EN "WAARDE" VAN GROND

Je hebt waarschijnlijk al eens nagedacht over hoe apart het is dat land als koopwaar aangeboden kan worden, en je hebt je al eens verwonderd over hoe de waarde van land wordt bepaald. De prijs van bodem hangt niet samen met de kwaliteit of gezondheid ervan. Een bodem kan je in rap tempo degraderen, maar heeft decennia en soms eeuwen nodig om zich te herstellen. Tegelijkertijd wordt er in bodemgezondheid geen onderscheid gemaakt bij de verkoop: hoe duur het is hangt af van de ligging en de grondsoort. De waarde - meestal uitgedrukt in geld - wordt veel meer bepaald door de dynamiek, spelers en belangen in de markt (zie Oppedijk van Veen et al., 2018), dan door degenen (mens en niet-mens) die gebruik maken van de grond. In onze markteconomie is land (net als arbeid en kapitaal) een belangrijke economische productiefactor, wat het anders maakt dan een productiegoed. Simpel gezegd: we kunnen niet meer land 'erbij produceren' als de vraag ernaar maar blijft toenemen. Hierbij speelt mee dat deze toenemende vraag naar land vanuit verschillende economische sectoren en publieke domeinen ontstaat: landbouw, industrie, wonen, infrastructuur, natuur, energie... allemaal hebben ze land en ruimte nodig. In een klein maar drukbevolkt en -bebouwd land als Nederland zorgt deze concurrerende vraag voor verstoringen op de factormarkt voor land, met de hedendaagse excessieve prijsstijgingen¹⁷ als gevolg. Zie ook het rapport 'Grond van

¹⁷ Bijna nergens ter wereld is land zo duur als in Nederland, de prijs is de afgelopen 10 jaar met ruim 50% gestegen, zie bijvoorbeeld <https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=3588&indicatorID=3589>. Een hectare grond kost bij ons inmiddels gemiddeld 70.000 euro - ter vergelijking, 6000 euro in Frankrijk en 5000 euro in Polen [https://www.researchgate.net/publication/299531864_Determinants_of_agricultural_land_price_in_Poland_-_A_case_study_covering_a_part_of_the_Euroregion_Baltic].

Bestaan¹⁸, waarin wordt uitgelegd hoe liberalisering van de grondmarkt, vrije marktwerking en speculatie leiden tot hoge grondprijzen die buiten het bereik van startende of kleinschalige boeren liggen. Daardoor is het voor deze boeren vrijwel onmogelijk om op de korte termijn het benodigde inkomen van het land te halen, en tegelijk een langetermijnvisie voor duurzaam grondbeheer te realiseren.

Een alternatief voor kopen is pachten, maar ook daarbij heeft het proces van liberalisering (lees: het creëren van een vrije markteconomie, onder andere via deregulering en privatisering) tot onzekere en dure constructies geleid. Reguliere pacht is van oudsher de pacht die van boer aan opvolger werd doorgegeven. De grondeigenaar heeft weinig rechten, de pachter relatief veel. Contracten worden automatisch verlengd. Sinds 2007 bestaat er daarnaast de *liberale pacht*. Liberale pacht biedt veel meer mogelijkheden voor de verpachter: de pacht prijs is vrij te bepalen en contracten zijn tussen de één en zes jaar. Dat is over het algemeen voor *verpachters* gunstiger, maar voor *pachters* ongunstiger. Van de pachtcontracten die nieuw worden afgesloten is 90% liberale pacht. Dit heeft geleid tot onzekere toekomstperspectieven voor pachtende boeren. Erfpacht, in Nederland een verhandelbaar recht dat niet onder het pachtrecht valt, kent echter wel goede mogelijkheden voor langjarige contracten (meer dan 26 jaar) en ook voor het maken van onderlinge afspraken over duurzaamheid en natuurbeheer. Deze afspraken zijn tevens overdraagbaar. Erfpacht wordt daarom door meerdere initiatieven voor gemeenschappelijk beheer ingezet. Meer hierover kan je in deze brochure vinden: 'Toegang tot land voor duurzame landbouwbedrijven'¹⁹. Op de website van Toekomstboeren²⁰ vind je meer informatie over pacht en gewenste hervormingen in het pachtbeleid.

18. <https://toekomstboeren.nl/wp-content/uploads/2019/04/Grond-van-Bestaan-Land-voor-agroecologie-en-nieuwe-boeren.pdf>

19. <https://edepot.wur.nl/536826>

20. toekomstboeren.nl/pacht/

Dit probleem wordt steeds meer gezien. De afgelopen jaren zijn er dan ook op verschillende plekken in Nederland initiatieven ontstaan die verkennen hoe de commons hiervoor een oplossing kan bieden. Deze pioniers zoeken zelf naar mogelijkheden in het bestaande juridische kader, maar worden nog niet actief ondersteund door de overheid.

Infobox 1. Toegang tot land: progressieve wetgeving in Schotland en Frankrijk

In Schotland heeft een hervorming van het landrecht plaatsgevonden via de Land Reform Act uit 2003 (herzien in 2016, o.a. na invoering van de Community Empowerment Act uit 2015). Deze hervorming geeft fantastische mogelijkheden voor gemeenschappelijk grondbezit en bescherming tegen schadelijk grondbeheer. 'Community right to buy' houdt in dat je je als gemeenschap kan inschrijven op een stuk grond en daarmee eerste recht van koop verwerft. Daarbij komt: als een gemeenschap vaststelt dat iemand niet goed omgaat met zijn/haar grond en dat dit negatieve gevolgen heeft voor de ecologie en gemeenschap, dan kunnen zij deze eigenaar verplichten om zijn/haar land aan hen te verkopen voor de marktwaarde. Hoe dit proces moet verlopen is nog in ontwikkeling, maar het is wel een nieuw fenomeen en zeer interessant precedent in Europa.

Ook Frankrijk kent (al langer) een mechanisme om land toegankelijk te houden - niet per se voor gemeenschappen, maar wel voor boeren. De SAFER commissie dempt de prijs voor agrarische grond en: als een boer zijn/haar gronden tegen een te hoge prijs verkoopt, heeft deze commissie het recht de transactie terug te draaien en de verkoper te verplichten een nieuwe, lagere prijs te hanteren. Ook kopen ze zelf gronden om die grond toe te wijzen aan boeren. Jonge en biologische boeren

krijgen daarbij voorrang. Op deze manier houdt de Franse staat landbouwgrond beschikbaar tegen een acceptabele prijs, én is de boerengemeenschap hierbij betrokken. Op deze pagina van het LNV vind je meer informatie in het Nederlands.

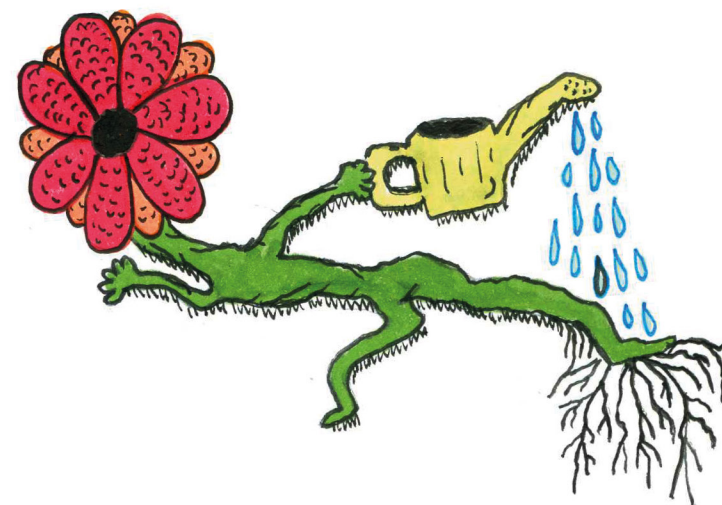
Beide verhalen zijn voorbeelden van hoe commons en toegang tot land vanuit landelijk beleid gereguleerd en gefaciliteerd kunnen worden, en tonen aan dat dit soort landhervorming prima omarmd kan worden door een moderne economie.

Hierboven hebben we het over de problemen met toegang tot land in relatie tot de financiële waarde die we het toekennen. Maar vanuit het commons gedachtegoed kunnen we onze bodem niet simpelweg tot hebbeding met een prijs reduceren. De bodem is letterlijk en figuurlijk onze basis en is van levensbelang. De echte waarde van grond is maar moeilijk in financiële termen uit te drukken. Denk aan de vele complexe ecosysteemdiensten (zoals lucht- en waterzuivering, instandhouding van de biodiversiteit, bodemnutriënten vasthouden, culturele waarde enz...) die grond levert, maar ook de emotionele binding die we kunnen voelen met een plek. Is daar een prijs aan vast te plakken? En moeten we dit willen; kunnen we de intrinsieke waarde van de grond niet op een andere manier *waarden*?

Die vraag is natuurlijk moeilijk te beantwoorden. Wat we wel weten is dat we als samenleving geen poot hebben om op te staan als we niet goed omgaan met grond op de lange termijn. Zoals eerder aangegeven zijn grond en grondbezit fundamentele factoren in een markteconomie. Land is de enige factor die gelijk blijft qua omvang, terwijl ons beheer en gebruik ervan drastisch is veranderd, zeker over de laatste decennia. Het is de basis van onze kapitalistische samenleving, waarin vermogen en bezit belangrijke graadmeters van economisch succes en maatschappelijke welvaart zijn. De, in onze ogen, essentiële vraag 'waarom is grond eigenlijk

van iemand?' lijkt niet vaak gesteld te worden. En dat terwijl wij ervan overtuigd zijn dat onze notie van *eigendom* van grond problematisch is. Als grond van iemand is, mogen 'we' toch immers zelf weten wat we ermee doen? Het is ook gelijk de basis van ongelijkheid. Enerzijds wordt bezit gebruikt om meer inkomsten te verwerven (*rent seeking* in het Engels) terwijl anderen niet of nauwelijks genoeg geld hebben om van rond te komen. Opnieuw nadenken over de rol van en verdeling van publiek en privaat grondbezit, en de notie van eigendom, gebruiksrecht en waarde is in onze ogen één van de meest fundamentele discussies als het gaat over duurzaamheid. We geloven in '*the non-tragedy of the commons*'. Als inspiratiebron verwijzen we graag naar Damaris Matthijsen²¹ die de maatschappij uitdaagt om anders naar grond te kijken.

We willen toe naar het idee dat grond een schat is van oneindige waarde die niet in geld uit te drukken is, waar we samen zorg voor dragen en samen van mogen genieten. En dus niet een middel om geld mee te verdienen.

21. <https://maatschapwij.nu/videoportret/damaris-matthijsen-economy-transformers>

1.4 COMMONS PRINCIPES

Een manier waarop een commons gemeenschap (in hoofdstuk 2 gaan we dieper in op de gemeenschap) hun collectieve waarden formeler kunnen vastleggen is door het samenstellen van commons principes. Dit is de basis van wat jullie als gemeenschap bindt. Dit helpt daarnaast bij de dagelijkse praktijk en kan bijvoorbeeld steun bieden bij uitdagende kwesties door deze als uitgangspunt te nemen. Ook kunnen hier activiteiten uit voort vloeien (zoals gezamenlijke werkzaamheden, educatieve projecten of thema-avonden). Wij vinden het aan te raden om zulke principes van te voren op te stellen, om zo samen een degelijke basis op te bouwen. Ook wordt het dan vanzelf helder of je als persoon bij een specifieke commons past, en dus ook of die commons bij jou past. Daarnaast kunnen principes zich aanvullend in de praktijk vormen.

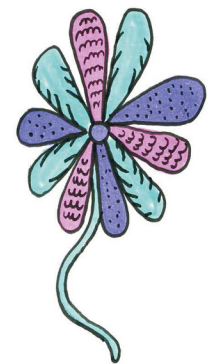
Omdat dit handboek specifiek gaat over landbouwcommons, gaan we eerst in op agroecologie (dit begrip wordt uitgelegd in de Nyéleni declaratie, zie eind paragraaf 1.1), wij zien dit namelijk als een belangrijke en zelfs onmisbare basis voor de commons. Agroecologie draagt zowel ecologische, sociale als solidaire aspecten in zich en dat is wat je, in onze optiek, ook in de commons wilt. Praktische voorbeelden van hoe agroecologie principes in de praktijk uit kunnen werken, zijn:

- het betrekken van (de stem van) meerdere generaties
- ook de stem van het hele ecosysteem van de commons meenemen en gehoord laten worden

- de overdracht van kennis en het delen van observaties
- bodemgezondheid
- biodiversiteit
- regeneratie
- het welzijn van alle (betrokken) levende wezens
- het afwijzen van winst als toonaangevende factor
- autonomie; zowel op het gebied van kringloopstromen en zelfvoorzienendheid, als de rol die de boer en de commoners innemen binnen de gemeenschap én de verwachting dat alle commoners handelen naar eigen inzicht en de gedeelde principes zelf actief uitvoeren

Naast deze specifieke landbouw invalshoek, is er veel onderzoek gedaan naar de commons. Elinor Ostrom²² is bijvoorbeeld beroemd vanwege haar werk over de commons. Gebaseerd op acht design principes voor een succesvolle commons, zoals o.a. door Ostrom geformuleerd, heeft David Bollier samen met deelnemers van de eerste Duitse 'Summerschool on the Commons' (in 2012), een vertaling gemaakt van deze wat abstracte principes. Hun insteek was 'hoe zouden deze principes er uit zien als ze het persoonlijke perspectief van commoners zouden reflecteren?'. Omdat we denken dat dit een goede houvast kan bieden, delen we hieronder onze Nederlandse vertaling van de Engelse versie die je hier vindt²³:

1. Als commoner weet ik duidelijk voor welke bronnen ik moet zorgen en met wie ik deze verantwoordelijkheid deel. Gemeenschappelijke bronnen zijn degene die we samen creëren, die we onderhouden als geschenken van de natuur of wiens gebruik we voor iedereen garanderen.

²². https://nl.wikipedia.org/wiki/Elinor_Ostrom

²³. <http://www.bollier.org/blog/eight-points-reference-commoning>

2. We gebruiken de commons (hulp)bronnen die we creëren, onderhouden en waar we om geven. We gebruiken de middelen (tijd, ruimte, technologie, en de hoeveelheid van een (hulp)bron) die beschikbaar zijn in de context waar we ons in bevinden. In mijn rol als commoner ben ik tevreden dat er een eerlijke relatie is tussen mijn bijdragen en de baten die ik ontvang.

3. Wij gaan onze eigen regels en verplichtingen aan en passen deze aan wanneer nodig. Elke commoner kan deelnemen aan dit proces. Onze toewijding heeft het doel om de commons te creëren, onderhouden en behouden om op deze manier in onze behoeften te voorzien.

4. We monitoren het respect aan deze verplichtingen zelf. Soms geven we anderen die we vertrouwen het mandaat om ons te helpen dit doel te bereiken. We blijven telkens opnieuw beoordelen of onze verplichtingen/toewijding nog steeds hun doel dienen.

5. We maken gepaste regels voor overtredingen van onze regels en schendingen van onze verplichtingen. We bepalen wat voor soort sancties we toepassen, op zo'n manier dat deze passen bij de context en ernst van de overtreding/schending.

6. Elke commoner kan gebruik maken van ruimte en middelen voor conflicthantering. We streven ernaar onderlinge conflicten op een toegankelijke en duidelijke manier op te lossen.

7. Wij reguleren onze zaken rondom onze commons zelf, en externe autoriteiten respecteren [en accepteren] dat.

8. Wij realiseren ons dat elke commons onderdeel is van een groter geheel. Daarom zijn verschillende instituties op verschillende schalen/niveaus nodig om rentmeesterschap te coördineren en om met elkaar samen te werken.

Naast deze voorbeelden vinden wij de Great Lakes Commons beweging een mooi voorbeeld²⁴ van hoe je deze verschillende ideeën in tien commons principes kunt verwoorden, aangepast naar de eigen specifieke context. Ook Christopher Allen heeft in samenwerking met vele andere experts en gebaseerd op het werk van Elinor Ostrom tien principes opgesteld die je hier²⁵ kunt vinden.

24. <https://canadians.org/sites/default/files/publications/GreatLakes%20Commons%20report%20-%20final-Mar2011.pdf>

25. <http://www.lifewithalacrity.com/2015/03/10-design-principles-for-governing-the-commons.html>

1.5 RECHTEN TOT DE COMMONS & RECHTEN VAN DE COMMONS

De commons rechten, ofwel de rechten tot de commons, zijn rechten die verleend worden aan de commons gemeenschap. Het is een manier om haar bronnen eerlijk te verdelen en het overschrijden van haar draagkracht te voorkomen. De rechten van de commons, of de rechten van de natuur, zijn de rechten die de commons zelf hebben en beschermen. Deze *rights-based approach* is belangrijk, omdat het erkent dat de natuur rechten heeft en dat we deze dienen te respecteren. Dit aspect van rechtvaardigheid geldt overigens ook voor toekomstige generaties, wat duidelijk naar voren komt in de definitie van duurzame ontwikkeling door de Brundtland Commissie (Our Common Future, 1987): 'duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder de behoeften van toekomstige generaties, zowel hier als in andere delen van de wereld, in gevaar te brengen'.

In gemeenschappen als *Dartmoor of The New Forest* (Engeland) wordt het gebruik van commons bepaald aan de hand van wie de rechten tot de commons heeft. Deze rechten (zoals het verzamelen van sprokkelhout of het begrazen van het natuurgebied) zijn landgebonden. Als je een huis of een stuk land huurt of koopt, krijg je de gebruiksrechten die daarbij horen. Zo'n 200 jaar geleden zijn die gebruiksrechten, die toen al eeuwen bestonden, ook vastgelegd in de wet. Nog steeds kunnen ze niet losgemaakt worden van het land. Deze eeuwenoude commons hebben hun eigen instituten om eventuele conflicten te bemiddelen en

de gebruiksrechten te waarborgen. Ook als het van eigenaar verandert, of als het land een nationaal park wordt, blijven gebruiksrechten aan het land verbonden. Daarmee mag het land dus doorlopend gebruikt worden door de commoners.

Een recht tot de algemene commons (d.w.z. niet een specifiek stuk grond) is bijvoorbeeld wildplukken. Echter, in Nederland is dit door de staat zeer beperkt of zelfs verboden; een probleem waar bijvoorbeeld publieke- of gemeenschaps-voedselbossen tegen aanlopen. Wettelijk mag alleen de eigenaar van het stuk land de bramen van dat land plukken en zal die aan ieder die hier ook plezier van wil hebben individueel toestemming moeten verlenen.

Een ander algemeen recht tot commons gebruik, zien we terug in het '*right to roam*' wat overal in Europa nog bestaat: het gebruik van de natuur om je vrij in te bewegen, of -in de meeste landen- je zelfs in kleine mate mee te voeden, door middel van vissen of plukken van wilde planten. Denk hierbij aan bijvoorbeeld *jokamiehenoikeus*²⁶ in Finland en de *Allemansrätten* (allemandsrecht) in Zweden.

In Schotland werd in 2003 dit recht vastgelegd met de 'Land Reform Act' (dit kwam al aan bod in 1.3 onder het kopje 'de waarde van grond'). Deze vooruitstrevende landhervormingswet legde ook het recht vast dat lokale gemeenschappen het eerste recht hebben om land collectief te kopen wanneer het beschikbaar komt. Met hulp van het nieuw opgerichte Scottish Land Commission maakte Schotland collectief eigenaarschap van land zo veel toegankelijker²⁷. Het benaderen van land vanuit een commons-perspectief, waarbij er sprake is van gebruiksrechten in plaats van eigendom, roept interessante nieuwe perspectieven op.

²⁶. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Allemansrecht>

²⁷. Voor meer informatie over deze hervormingen en hoe dit toegepast zou kunnen worden op landen waar kapitalistische benadering tot land de hoofdtoon speelt, zoals Amerika (en Nederland), zie het werk van professor Adam Calo.

De rechten van de commons, ofwel de rechten die de commons zelf hebben, plaatsen wij in lijn met de rechten van de natuur. Een juridisch vakgebied dat overal op aarde in toenemende mate groeit vanuit het groeiende besef dat *environmental justice* een cruciaal element vormt in een duurzame en rechtvaardige samenleving. Er zijn inmiddels voorbeelden van bergen en rivieren die worden erkend als rechtspersonen, en daarmee wettelijk worden beschermd tegen uitbuiting. Ze krijgen een stem binnen de discussie waarvoor zij gebruikt mogen worden. Ook in Nederland zijn op dit gebied ontwikkelingen gaande. Zie bijvoorbeeld het werk van de Ambassade van de Noordzee²⁸ (richt zich op het erkennen van de rechten het Waddengebied) en Zoöp²⁹ (ontwikkelde een model voor het representeren van niet-menselijk leven in organisaties en bedrijven).

Een probleem voor gemeenschappen die zelf willen beslissen over de rechten die zij aan de commons willen verlenen is dat de overheid altijd het laatste woord heeft. Een plek die op eerlijke en regeneratieve wijze beheerd wordt, kan op elk moment opgeëist worden als er een nieuwe snelweg of een bedrijfsterrain gebouwd moet worden. Daarmee wordt al dit werk van landbeheer (alternatieve juridische structuren, sociale verbanden, binding met de plek, lokale voedselsoevereiniteit) teniet gedaan. Denk bijvoorbeeld aan boerderij de Boterbloem in de Lutkemeerpolder³⁰. Het erkennen van de rechten van het land, zou een eventuele indirecte wijze kunnen worden waarop ook commons gebieden beschermd kunnen worden.

Gelieerd aan rechten van de natuur zijn de rechten van de toekomstige generaties (zie de eerder genoemde definitie van duurzame ontwikkeling). Daarin ligt het idee besloten dat de kinderen van de toekomst rechten hebben tot deze aarde. Daarom hebben we de morele verplichting

28. <https://www.ambassadevandennoordzee.nl/>

29. <https://zoop.hetnieuweinstituut.nl/>

30. <http://behoudlutkemeer.nl/>

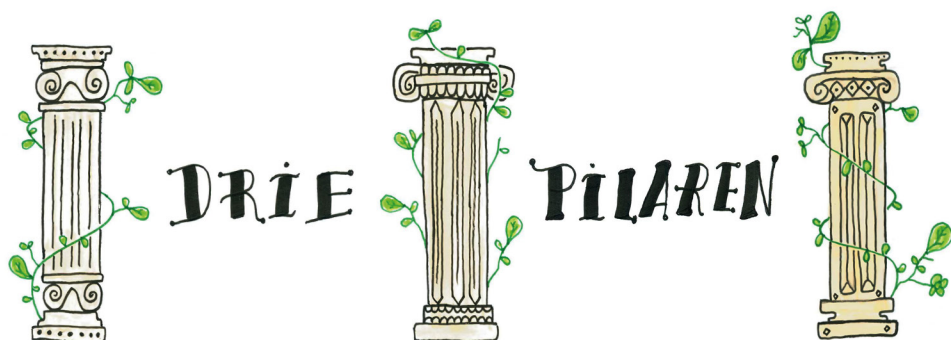
om die aarde nu te beschermen. Het regenereren en doorgeven van de rijkdom van de aarde, en dat laten doorklinken in onze omgang met de natuur en het verbouwen van ons voedsel, past goed bij het commons-gedachtegoed. In Nederland onderzoekt het Lab Toekomstige Generaties³¹ manieren om de stem van toekomstige generaties mee te laten wegen in beslissingen.

31. <https://labtoekomstigegeneraties.nl/>

2

DE COMMONS VAN NU:

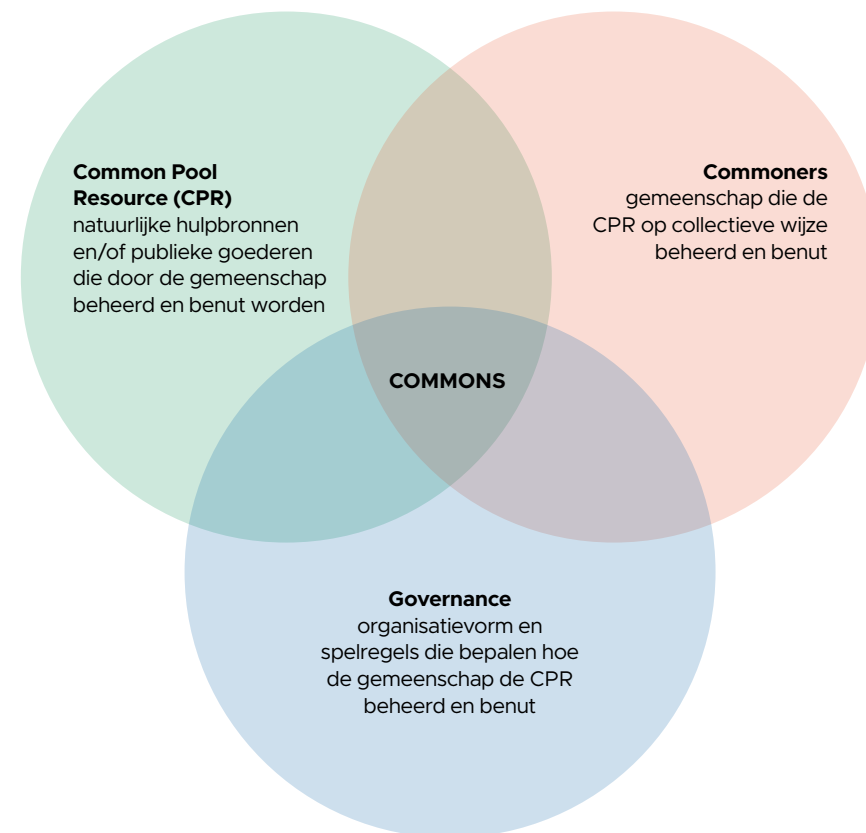
Voor het opzetten en uitbouwen van een commons initiatief heb je een aantal keuzes te maken. Daarnaast zijn er natuurlijk praktische stappen die je gaat zetten. Hoofdstuk 2 is aan deze praktijk gewijd.

Er zijn drie elementen die bepalend zijn voor commons:

- de common pool resource (zoals grond);
- de commoners (de gemeenschap);
- de governance (organisatievorm en regels van de gemeenschap omtrent gezamenlijk beheer van de common pool resource).

Deze drie elementen zijn niet los van elkaar te bezien; ze hangen nauw samen met elkaar, en vormen en beïnvloeden elkaar. Zo stelt de gemeenschap de governance arrangementen op die bepalen hoe de resource beheerd wordt. Deze arrangementen zijn context-specifiek, o.a. ingegeven door de aard en omvang van de resource. Vaak gebruik je meerdere rechtsvormen om het beheer vorm te geven. De governance

richt zich op verschillende aspecten van de commons, zoals aankoop en onderbrengen van grond, spelregels omtrent beheer en gebruik van grond, relaties binnen de gemeenschap (leden, boer/tuinder, commissies), etc. Hier komt eigenaarschap om de hoek kijken.

De drie elementen van de commons - een visualisatie

In dit hoofdstuk vertellen we aan de hand van deze elementen waar je kan beginnen: hoe pak je de vorming van de commons gemeenschap aan om ervoor te zorgen dat het vanaf het begin een gemeenschappelijk project is? Welke juridische opties zijn er om grond in collectief eigendom te brengen? Voor welke vormen van financiering kun je kiezen en wat zijn de voor- en nadelen daarbij? En wat wil je gefinancierd hebben? Een ook: welke organisatievormen kun je overwegen? Vervolgens vind je in hoofdstuk 3 een beslisboom, die je een aantal opties geeft op basis van jouw voorkeuren.

Vaak heeft elke van de drie pilaren een eigen rechtsvorm of afspraken, in onderlinge samenhang. Het is in Nederland vaak de praktijk dat je meerdere rechtsvormen gebruikt om die drie pilaren vorm te geven; bijvoorbeeld de common pool resource in een stichting; de commoners in een (gebruikers)vereniging en de governance in onderlinge samenwerkingsovereenkomst en/of pacht of erfpacht contracten met het bedrijf van de boer. De meeste voorbeelden die later aan bod komen hebben een mix van rechtsvormen voor de drie pilaren (bijvoorbeeld een stichting voor de grond, een bedrijf voor het beheer, afspraken hoe de community meedoet enz...).

2.1 ORGANISEREN

We bespreken in dit hoofdstuk het opbouwen van een gemeenschap en het kiezen van een organisatievorm die past bij die gemeenschap. Start je als bestaande gemeenschap, dan heb je het eerste deel waarschijnlijk al (grooten)deels geregeld.

2.1.1 De commons gemeenschap

Voor je begint met het opzetten van een commons boerderij is het belangrijk om na te gaan wat jouw startsituatie is. Het kan zijn dat je alleen of met een aantal mede-initiatiefnemers bent, of dat er al een hechte gemeenschap om de boerderij is. Als er al een gemeenschap is kan het zijn dat de rol nog beperkt is tot bijvoorbeeld abonnee van een product zoals een groentepakket. Maar het kan ook zijn dat er al sprake is van commons binnen de gemeenschap, maar nog niet op grondeigendom. Zo hebben veel boerderijen die werken vanuit de principes van Community Supported Agriculture (CSA) een gemeenschap om zich heen die op formele of informele wijze mede-bepalen wat, hoe en hoeveel er wordt geproduceerd, maar is de grond eigendom van een externe partij.

De startsituatie bepaalt wat de eerste uitdagingen gaan zijn. Of je eerst een gemeenschap moet bouwen, een bestaande gemeenschap mee moet krijgen voor commoning of een manier moet vinden om land te kopen en onder co-eigendom onder te brengen. Het idee van commoning kan zowel voor de boer als voor de leden wennen zijn. Vaak speelt bij de boer angst dat hij/zij op vrijheid in moet boeten. Bij leden is die angst dat hun verantwoordelijkheden als commoner veel energie gaat kosten. Uit de praktijk van veel CSA boeren blijkt dat vaak het tegenovergestelde waar is. Boeren worden door hun leden in hun beslissingen ondersteund en kunnen door hun leden meer doen dan voorheen. Leden kunnen kiezen of ze een passieve of actieve rol spelen en kiezen verantwoordelijkheden

die hen energie geven. Hierbij is het wel belangrijk dat er goed wordt geluisterd naar de wensen van iedereen. En dat je op basis daarvan een gezamenlijke visie en plan creëert over waar je naartoe wilt. Dit kan helpen op de momenten dat het proces wat taaier verloopt.

Kernwaarden

In het begin zul je vaak nog met een klein groepje zijn. Ook als je al een gemeenschap hebt kan het handig zijn met een met een kleine kerngroep te beginnen. Samen doorloop je verschillende stappen en roep je een grotere groep bijeen om voorstellen te doen. Het is belangrijk om vanaf het begin waardes, uitgangspunten en praktische informatie te delen. Kies daarom een goede facilitator om de gesprekken te begeleiden. Daarnaast kan het in deze gesprekken duidelijk worden dat een aantal mensen zich niet in de kernwaarden kunnen vinden. Zij vallen dan mogelijk af. Dit zal tijdens het gehele proces wel vaker gebeuren, net als dat er nieuwe mensen bij zullen komen. Dit leidt ertoe dat er een gemeenschap ontstaat die een gezamenlijke visie deelt. En daarmee draagt het bij aan 'succes' van je gemeenschap: dat de commons op een gezonde, regeneratieve en sociale manier kan voortbestaan. Ook zorgt het ervoor dat de initiatiefnemers-energie behouden blijft.

Bij het creëren van kernwaarden als groep (zie ook 1.4 voor commons principes), kijken jullie samen naar wat jullie vast willen leggen in het 'kader' en wat jullie gaandeweg willen laten ontstaan. Je kunt er bijvoorbeeld voor kiezen om dit vast te leggen in een brondocument. Idealiter biedt zo'n document voldoende houvast en duidelijkheid om met elkaar aan de slag te gaan, en om op terug te kunnen vallen wanneer jullie ergens even niet uitkomen. Tegelijkertijd laat het idealiter ook veel vrijheid over om binnen te opereren en om zaken organisch te laten ontstaan. Ook kun je op die manier beter inspelen op wat in het huidige moment aan de orde is.

Maak ook een keuze over jullie wijze van besluitvorming (bijvoorbeeld consent, consensus, veto-recht, meeste stemmen gelden, of een verantwoordelijke aanwijzen) en conflicthantering. Het brondocument

biedt jullie houvast bij conflicten. Zorg er ook voor dat jullie hierin vastleggen wat jullie doen als jullie er onderling niet uitkomen (dit kan bijvoorbeeld het inschakelen van een onafhankelijke mediator zijn). Verschillende werkwijzen hebben verschillende voor- en nadelen, dus probeer uit wat bij jullie past.

Infobox 2. Wie zijn de commoners?

Nauw verbonden met het formuleren van kernwaarden, besluitvorming en conflicthantering, is er ook het besluiten wie er tot de commons behoren en wie er toegang hebben tot de commons. Wie hoort erbij en wie niet? Dit is een ingewikkelde en ook belangrijke vraag. Het antwoord is ook niet eenduidig.

Allereerst vinden wij het een belangrijk aandachtspunt om je vanaf het begin heel bewust te zijn van de mensen en andere levende wezens die al aanwezig zijn die een (eeuwen)oude verbinding met het gebied hebben. Doe je uiterste best om hen te betrekken en hen zo veel mogelijk 'aan boord' te krijgen. Dat is een van de beste manieren om ingebed te raken in de omgeving.

Toch is de commons niet toegankelijk voor iedereen. Dat heeft te maken met zowel de (fysieke) draagkracht van een specifieke commons, als in hoeverre mensen aansluiten op de kernwaarden van die commons. Idealiter is er wel ruimte voor ieder die zich direct verbonden voelt met de commons, en zich kan vinden in jullie kernwaarden. Dan kun je nog onderscheid maken in welke mate mensen de principes moeten onderschrijven voor welk 'type toegang'. Je kunt je misschien voorstellen dat het voor mensen die af en toe over de gemeenschappelijke gronden willen wandelen voldoende is als zij delen dat de commons niet aangetast mogen worden. Terwijl mensen die

mede beslissen over de commons echt al jullie principes zullen moeten onderschrijven. David Bollier omschrijft dit mooi. Zijn gedachte is dat de commons niet functioneert als een club met exclusieve eigendomsrechten, maar als een samenhangend geheel wiens 'semi permeabele membraan van interacties' schadelijke invloeden van buitenaf blokkeren en tegelijkertijd positieve invloeden toestaan om toegang te krijgen en/of deel te nemen. Denk hier dus samen goed over na. Denk bijvoorbeeld aan: welke typen toegang willen we verschaffen, en wat is hiervoor belangrijk. Denk ook na over een 'procedure' voor het eventueel betrekken van -tot dan toe- buitenstaanders.

Nieuwe mindset en 'cultuur'

Bijeenkomsten zijn niet alleen momenten om met elkaar kernwaarden te creëren, maar ook om een nieuwe mindset aan te leren. Weg van privé eigendom en winst, en toe naar gebruiksrechten, vertrouwen en sociale en natuurlijke rijkdom. Daarnaast wil je dat mensen een gezamenlijke verantwoordelijkheid voelen voor het geheel. Dat je als gemeenschap écht samenwerkt. Ook verbinding voelen, zowel met elkaar als met het land is daar onderdeel van. Je verbonden voelen met de grond is iets wat wij, 'moderne mensen' in Nederland over het algemeen kwijt zijn geraakt. Maar zoals een commoner van The New Forest commons in Engeland zegt, draagt het juist bij aan welzijn:

'Samen zorg je met je beheer voor een rijk biodivers landschap. Wanneer je je verbonden voelt met het land, ben je geworteld en dat zorgt voor algeheel welzijn. Samenwerking en gezamenlijke verantwoordelijkheid voelen zijn erg belangrijk. Zorg dat je echt als gemeenschap functioneert!'

Zorgen dat die verbinding gecreëerd wordt klinkt misschien als een grote taak, maar dit kun je juist al met eenvoudige acties bereiken. In de praktijk

blijkt zelfoogst bijvoorbeeld bij te dragen aan verbondenheid met elkaar en het land. Ook kun je denken aan feesten/rituelen die de seizoenen inluiden, meewerkdagen, of diners op het land. Wees je ervan bewust dat dit processen zijn die tijd nodig hebben.

Verantwoordelijkheid en zeggenschap

Je wil als gemeenschap goed nadenken over de mate van zeggenschap en verantwoordelijkheid die (niet-) mensen krijgen. Ons idee is dat je gezamenlijk verantwoordelijkheid draagt, en dat de mate van zeggenschap kan verschillen, per onderdeel van het bedrijf (bv. teeltplan, teelt, begroting, evenementen, gemeenschappelijke ruimtes), kennis, expertise & ervaring en mate van actieve betrokkenheid. Een interessante manier om verantwoordelijkheid en zeggenschap te begrijpen komt van Damaris Matthijsen en haar concept van 'drievoudig eigenaarschap'. Zij heeft samen met het Veerhuis in Varik een nieuwe vorm van gemeenschap opgericht. Het bestuur van het Veerhuis is op afstand geplaatst, en de formele lijnen zijn ontmanteld. Daarvoor in de plaats hebben ze een DeelGenootschap opgericht, een nieuwe organisatievorm die past bij de nieuwe economie. Het DeelGenootschap gaat uit van een drievoudig eigenaarschap. De aarde is tegelijkertijd van niemand (van zichzelf), van iedereen (elk wezen heeft recht op een plek om te leven) en van iemand (een enkeling die grond krijg toegewezen om het te beheren). Dat de aarde van zichzelf is betekent dat niemand haar kan bezitten. De enkeling is de gebruiker van de grond die onder door de gemeenschap gestelde voorwaarden de grond ter beschikking krijgt – bij het Veerhuis is dat nu Henry Mentink.

Over het algemeen willen boeren graag 'creatief eigenaarschap'. Dit wil zeggen dat de boer zijn/haar eigen expertise, creativiteit en eventueel ook experimenteer- en leerbehoefte in mag zetten voor de voedselproductie. Uiteraard gaat dit in samenspraak met de gemeenschap. Bij zo'n afweging van wie eigenaar is, is het idee dat de relaties tussen 'iemand' en 'iedereen' dienend zijn aan elkaar. Je wilt voorkomen dat de boer puur in dienst staat van (een groepje) commoners. Anderzijds is het ook niet de bedoeling

dat de boer alles bepaalt. Een manier om hier mee om te gaan is om te werken met werkgroepen³².

De werkgroep is actief betrokken bij een bepaald onderwerp of onderdeel en heeft (mede)zeggenschap. Uiteraard werken leden van de werkgroep binnen een kader en houdt de rest van de groep inspraak. Je wil graag dat iedereen tot zijn/haar recht komt en dat iedereen initiatief durft te nemen. Dat er gezamenlijk draagvlak is voor de activiteiten en initiatieven. En dat een ieder de verantwoordelijkheid en vrijheid voelt zelf na te denken en te handelen naar eigen gevoel en weldunken. Uiteraard wel onder de voorwaarde dat dit ook in het belang is van de gemeenschap. Om conflict en wanbeheer te voorkomen, kun je afspreken om voorafgaand aan het nemen van een besluit mensen te raadplegen die 1) verstand hebben van de desbetreffende kwestie, en 2) die effect gaan ondervinden van het besluit. Zo neem je alle stakeholders mee. Zaken over verantwoordelijkheid en zeggenschap kun je opnemen in je brondocument of huishoudelijk reglement.

Er leven ook niet-mensen op de commons, die idealiter ook zeggenschap hebben. Dit is ook in het belang van de gemeenschap en de regeneratieve aard van de commons. Hoe we zorgen dat de niet-mensen ook een stem krijgen is iets waar we in de landbouw in Nederland nog weinig ervaring mee hebben. Naast de eerder genoemde initiatieven Zoöp en de Ambassade van de Noordzee, experimenteren ook de boeren van Stichting Kapitalocean³³ met samenleven met de niet-mensen.

Invulling door commoners

Vanuit een commons gedachte kan het van toegevoegde waarde zijn als een deel van de grond beheerd wordt door de commoners. Dit om

³². Verdere inspiratie uit hoe je gelijkwaardig met elkaar kunt samenwerken kun je halen uit bestuursvormen als bv. sociocratie (Endenburg, 1994), holacracy (Robertson, 2015), of zelf-organisatie zoals beschreven door Laloux (2014).

³³. <https://kapitalocean.nl>

twee redenen. Ten eerste zodat niet alleen de boer maar ook anderen een leidende rol kunnen spelen. Ten tweede zodat dan niet alles gericht is op productie maar dat er ook plekken zijn waar bijvoorbeeld recreatie of iets anders het primaire doel is. Je zou hierbij kunnen denken aan een bloemenpluktuin, een natuurlijke zwembijver, een natuurspeeltuin, een voedselbos(rand) etc. Ook hiervoor is het aan te raden om wat basisafspraken vast te leggen in een brondocument. Zorg dat dit in lijn is met jullie waarden. Daarnaast zijn er mogelijk commoners die activiteiten willen organiseren. Je kunt hierbij denken aan educatieve, recreatieve en verbindende activiteiten. Ook activiteiten om samen de koers te bepalen, op een andere manier dan jullie gewend zijn, kunnen een positieve bijdrage leveren. Door het inzetten van ieders talent zorg je voor verbinding, onderling begrip, betrokkenheid en enthousiasme. Is er bijvoorbeeld iemand met een passie voor communicatie? Laat hem/haar de communicatie over de boerenbedrijfsvoering verzorgen.

Doorgeven aan de volgende generaties

Een belangrijke component van de commons is altijd het doorgeven en zo mogelijk vergroten van de (natuurlijke) rijkdom binnen de commons. Een deel van die rijkdom is kennis, waaronder we ook praktische kennis, ervaringskennis, wijsheid, en vaardigheden verstaan. Het is goed om je er als gemeenschap bewust van te zijn dat er zaken zijn waarvoor digitaal vastleggen niet volstaat. Ook dit doorgeven van kennis, ervaring en gevoel draagt bij aan verbondenheid met het land. Het eerste stadium van doorgeven is ontvangen. Het is belangrijk respectvol en ontvankelijk te zijn voor de rijkdom die voorgaande generaties ons hebben nagelaten.

2.1.2 Organisatievorm

Terwijl je mensen mobiliseert voor de commons is het van belang om na te denken over hoe je de relatie tussen de boer, de gemeenschap en het land in een organisationele vorm giet. Kies een vorm voor je bedrijf die past bij hoe je als gemeenschap zulke relaties voor je ziet. Vragen die spelen bij het kiezen voor zo'n vorm gaan over zeggenschap (wie

heeft inspraak, hoeveel en waarover?), toewijzing (wie mag boer zijn, wie bepaalt dat, hoe wordt dat bepaald, voor hoe lang mag je boeren, en hoe wordt opvolging geregeld?), autonomie (hoeveel vrijheid heeft de boer als creatief ondernemer, en ook: welke vrijheden hebben de overige commoners), verantwoordelijkheid en risico (hoe hangen die samen met bijvoorbeeld zeggenschap van de gemeenschap en autonomie van de boer?).

Er is dus een keuze te maken in hoeveel zeggenschap je wilt delen met een (grote) groep mensen die op verschillende niveaus betrokken zijn. In de praktijk zien we dat bijna alle vormen, zoals een vereniging of coöperatie, maar ook vof, eenmanszaak, maatschap of BV (zie tabel 1) gebruikt worden. Alleen een stichting is minder geschikt voor het organiseren van de relaties tussen boer en gemeenschap, maar wel voor het onderbrengen van grond. Zie daarover meer bij hoofdstuk 2.2.

De meer gangbare vormen als een vof, eenmanszaak, maatschap of BV klinken misschien niet als commons, omdat je daar als ondernemer zelfstandig kunt opereren zonder daarbij je gemeenschap te betrekken. Maar ook als ondernemer kan je kiezen om altijd in samenspraak met de betrokkenen te werken. Dus zelfs als de juridische vorm het niet garandeert kun je in de praktijk met je oogsters/klanten/betrokkenen het commons gedachtegoed uitoefenen.

Een vereniging draagt gezamenlijk besluit in haar DNA. Een vereniging is een verzameling mensen die zich met een bepaald doel georganiseerd hebben, in dit geval met het doel om landbouwgrond als commons te beheren. De leden bepalen het beleid via de Algemene Ledenvergadering (ALV). Een voorbeeld hiervan is CSA De Nieuwe Ronde. Bij De Nieuwe Ronde wordt het beleid door de leden en de tuinder gezamenlijk bepaald. De consumenten zijn georganiseerd in een vereniging en er is in het begin gekozen om de samenwerking tussen tuinder en vereniging vorm te geven door te streven naar een prettige vorm van wederzijdse afhankelijkheid. Zo brengt de vereniging als pachter een deel van de grond in. Er wordt

wel eens gezegd dat de groentekwekerij daar is, waar vereniging en tuinder elkaar ontmoeten. Een coöperatie werkt net als een vereniging aan een collectief doel, maar kan wel een winst oogmerk hebben, en kan de winst aan haar leden uitkeren. Ze heeft leden-eigenaren, die mede het beleid bepalen. De ALV heeft daarin de hoogste zeggenschap. De coöperatie Land van Ons heeft gekozen voor een landelijke coöperatie zowel om grond onder te brengen, als de relatie tussen boer, leden en land te organiseren. Stichting Lenteland richt voor elke boerderij die ze ontwikkelt een lokale coöperatie op. Ook deze coöperaties functioneren als grondkuis, en als manier om de exploitatie van de boerderij als geheel inclusief de boer en gemeenschap te organiseren.

Samengevat: een coöperatie, vereniging, eenmanszaak, maatschap, VOF of BV kunnen allemaal geschikt zijn om de relatie tussen boer en gemeenschap te organiseren. De eerste twee dragen inherent een samenwerkingsverband in zich, bij de rest moet je dat informeel afspreken. Welke juridische organisatievorm het beste bij jullie initiatief past zal afhankelijk zijn van jullie lokale context en situatie, en de kernwaarden die jullie hebben opgesteld. Hieronder vind je een tabel met het overzicht van alle juridische vormen en de eigenschappen van elk.

Tabel 1: Overzicht van organisatievormen

Rechtspersoon	Natuurlijke personen (IB-ondernemers)			
Rechtsvorm	Eenmanszaak	Maatschap (ouder-kind)	Maatschap	VOF
Oprichting	Vormvrij	Vormvrij	Vormvrij	Vormvrij
Kapitaalvereiste	Geen	Geen	Geen	Geen
Bestuur Zeggenschap	Eigenaar	Maten	Maten	Venoten
Andere organen	Nee	Nee	Nee	Nee
Aansprakelijkheid	100% privé	Gescheiden aansprakelijk. Geen afgescheiden vermogen (als maat 1 het verpest, kan er ook van maat 2 gevorderd worden)	Gescheiden aansprakelijk. Geen afgescheiden vermogen (als maat 1 het verpest, kan er ook van maat 2 gevorderd worden)	Gezamenlijk aansprakelijk. Wel afgescheiden vermogen
Fiscus	Inkomstenbelasting mkb winstvrijstelling, ondernemersaftrek	Inkomstenbelasting mkb winstvrijstelling, ondernemersaftrek	Inkomstenbelasting mkb winstvrijstelling, ondernemersaftrek	Inkomstenbelasting mkb winstvrijstelling, ondernemersaftrek
Sociale zekerheid en pensioen	Verzekeringen evt. zelf te regelen, wel FOR (fiscale oudedagsreserve) mogelijk	Verzekeringen evt. zelf te regelen, wel FOR (fiscale oudedagsreserve) mogelijk	Verzekeringen evt. zelf te regelen, wel FOR (fiscale oudedagsreserve) mogelijk	Verzekeringen evt. zelf te regelen, wel FOR (fiscale oudedagsreserve) mogelijk
Overdracht eigendom	Als overdracht in zicht is wordt vaak overgestapt naar maatschap	Geleidelijke overdracht om opvolger vermogen op te laten bouwen	Als overdracht in zicht is wordt opvolger lid van maatschap	Overdracht kan ook door vennoot te worden
Vooral geschikt voor:	Bedrijf boer, tuinder of andere zelfstandige die werk voor de commons verricht	Bedrijf groep boeren of tuinders of andere mensen die een bedrijf runnen voor de commons		

Vennootschap			
BV	Coöperatie	Stichting	Vereniging
Notariële akte	Notariële akte	Notariële akte	Notariële akte
Geen, inleg zelf bepalen	Ledenkapitaal, zelf te bepalen, niet verhandelbaar	Geen	Geen, ledenbijdrage zelf bepalen
Directie	Bestuur, vaak van leden	Bestuur (donateurs geen zeggenschap)	Bestuur van leden
Aandeelhouders en evt. Raad van Commissarissen	Ledenvergadering	Nee	ALV Algemene ledenvergadering
BV voor activiteiten van de BV, privé alleen bij onbehoorlijk bestuur	Afhankelijk gekozen coöperatievorm uitgesloten (je bent niet aansprakelijk; UA), beperkt (BA) of wettelijk aansprakelijk (WA)	Bestuur voor activiteiten van de Stichting	Bestuur en leden, maximaal tot eigen vermogen
Vennootschapsbelasting en IB over (minimaal vastgesteld) salaris directie en over dividend	Vennootschapsbelasting en IB over dividend	Geen (ANBI) of vennootschapsbelasting	Vennootschapsbelasting
Verzekeringen zelf te regelen. Fiscale mogelijkheid om pensioen op te bouwen	Verzekeringen zelf te regelen. Je bouwt geen pensioen op in de coöperatie, er zijn geen fiscale regelingen voor. Wél mogelijk pensioen op te bouwen als de coöperatie je werkgever is (normale werkgeversregeling).	Als boer in loondienst: werkgever is stichting. Wél mogelijk pensioen op te bouwen als de stichting je werkgever is (normale werkgeversregeling).	Als boer in loondienst: vereniging als werkgever. Wél mogelijk pensioen op te bouwen als de vereniging je werkgever is (normale werkgeversregeling).
Via aandelentransactie	Via ledenwissel	Stichting blijft eigenaar van grond of gebouwen, bestuurders kunnen of moeten vervangen worden na statutaire periode	Vereniging blijft eigenaar. Bestuurders vervangen conform statuten, leden kunnen toetreden of opzeggen
Bedrijf van boer of tuinder, met name als 1.hogere winst wordt verwacht of als aansprakelijkheid moet worden afgeschermd 2. onderbrengen van grond of gebouwen met meerdere aandeelhouders, aandelen kunnen worden overgedragen N.B. Kan zowel in 1 BV als een samenwerking van 2 BV's met onderlinge samenwerking	Bedrijf van samenwerking boeren of tuinders, met name als: 1. samenwerken essentieel is (melkfabriek, samen verkopen) of als aansprakelijkheid moet worden afgeschermd 2.Onderbrengen van grond of gebouwen met meerdere certificaathouders, certificaten kunnen worden overgedragen volgens vaste afspraken	Uitvoeren van onderneming	Samenwerken met groep mensen

Infobox 3. Voorbeelden: hoe organiseer je de gemeenschap

De Nieuwe Ronde heeft al vroeg een vereniging opgezet. Om een aantal verantwoordelijkheden (zoals PR) op zich te nemen, maar vooral als vehikel voor de gezamenlijke besluitvorming door consumenten en tuinder. Het idee hierachter was om de besluitvorming door het hele proces van de opbouw en groei van de tuinderij zo veel mogelijk gezamenlijk te maken. Tijdens de jaarlijkse ALV worden bijvoorbeeld het teeltplan, de begroting, abonnementsprijs en andere zaken (die al dan niet door de leden worden ingebracht) besproken. Toen in de beginjaren een tweede perceel kon worden gepacht, is besloten de pacht op naam van de vereniging te zetten. Dit om het idee van gelijkwaardigheid tussen tuinder en vereniging te onderstrepen. De vereniging heeft een samenwerkingsovereenkomst met de tuinder waarin onder andere de toegang van de tuinder tot het land is vastgelegd. De tuinder heeft een eenmanszaak. Voor de dagelijkse gang van zaken op de tuinderij wordt er uitgegaan van de expertise van de tuinder, die daarin dus veel autonomie heeft. Deze casus heeft nog een complex extra laagje. Er is namelijk sinds tien jaar een tweede tuinder op een tweede locatie, die een wat andere invulling geeft aan de verhouding met de vereniging en een andere visie heeft op landbezit.

't Leeuweriksveld en **Tuinderij de Es** zijn gestart als een vennootschap onder firma (vof) door de tuinders. Met die organisatievorm is de ondernemersvrijheid gewaarborgd. De gemeenschap heeft geen enkele zeggenschap over de bedrijfsvoering, die wordt volledig bepaald door de ondernemers. Vervolgens hebben de ondernemers met hun gemeenschap het initiatief genomen voor een tweede

organisatievorm, in deze gevallen een stichting, waar ze een (gedeelte van) het grondeigendom hebben ondergebracht. De gemeenschap is daar mede-eigenaar van de grond. Ook is er in het geval van deze bedrijven een nauwe betrokkenheid tussen ondernemers en de gemeenschap, die kennen elkaar en er bestaat wederkerigheid. De ondernemers willen zo goed mogelijk ten dienste staan aan de gemeenschap, en de gemeenschap stond al meer dan eens klaar om te helpen met een verhuizing, een bedrijfsplan of leningen. Toen 't Leeuweriksveld stichting Mensen voor de Aarde oprichtte, was het direct de bedoeling om een landelijke stichting te zijn. Op het moment dat deze stichting 3 ha grond verwierf, is de v.o.f. omgevormd naar een C.V. (commanditaire vennootschap) met de boeren als beherend vennoot en de stichting als stille vennoot. Hiermee bleef de ondernemersvrijheid gewaarborgd. Deze omvorming was nodig om de grond in gebruik te kunnen nemen.

In het geval van **Tuinderij de Veldhof** kwam de keuze voor een eenmanszaak zelfs juist vanuit de gemeenschap, die liever (nog) niet te veel verantwoordelijkheid wilde dragen. Onlangs is daar stichting Levende Grond (voor gezamenlijk grondeigendom) opgericht en heeft de stichting de grond aangekocht. In de praktijk verschilt dit niet veel van de vereniging van de Nieuwe Ronde.

De vorm die je kiest kan altijd gaandeweg het commoning proces bijgesteld worden. Het is goed om het vanaf het begin als boer en als gemeenschap te bespreken, maar dit ook te blijven bespreken. De tuinder van Tuinderij de Veldhof had vanaf het begin de insteek om een gemeenschap te vormen en een vereniging of een coöperatie leek daarvoor ideaal. De oogstaandeelhouders hadden hier zelf geen behoefte aan, en

gunde haar de ondernemersvrijheid. Zo werd de tuinderij een eenmanszaak. En inmiddels is er samenwerking met de vers opgerichte stichting die de grond in eigendom heeft. Zodra er een behoefte is vanuit de gemeenschap, zal dit weer ter discussie staan. Door de behoefte van de gemeenschap medebeslissend te laten zijn in de vorm die je kiest, wordt de gang van zaken op het bedrijf breed gedragen.

2.1.3 Statuten en gebruiksovereenkomst

De afspraken tussen de boer en de community kunnen op verschillende manieren worden vastgelegd, die met elkaar samenhangen. De organisatie met het gemeenschappelijke grondeigendom kan haar doelstellingen vastleggen in de statuten (stichting, vereniging, coöperatie of meer bedrijfsmatige rechtsvorm zoals een BV), en daarin aangeven dat ze de gronden ter beschikking wenst te stellen aan boeren, tuinders of gemeenschappen die aan haar doelstellingen voldoen. De organisatie met grondeigendom kan vervolgens een overeenkomst sluiten met de grondgebruiker, die zelf ook weer een natuurlijk persoon of een rechtspersoon kan zijn. Die overeenkomst kan een samenwerkingsovereenkomst zijn, een gebruikersovereenkomst, een regulier pachtcontract, een geliberaliseerd pachtcontract of een erfpachtcontract. Ook is een overeenkomst van bruikleen mogelijk. Meer informatie over al deze vormen van overeenkomsten om grond te gebruiken is te vinden in de brochure 'Toegang tot Land voor Duurzame Landbouwbedrijven'³⁴. Heb je met jouw commons groep een keuze gemaakt hoe je je wilt verenigen en welke afspraken je wilt maken? Vraag het commons initiatief dat het meeste op jou lijkt om hun contracten en keuzes. Of schakel een rentmeester, notaris en/of een accountant in om de afspraken voor jullie situatie vorm te geven. Verschillende voorbeelden van bijvoorbeeld pachten en pachtovereenkomsten, vind je op de website

³⁴. <https://edepot.wur.nl/536826>

van de Rijksdienst Voor Ondernemend Nederland, RVO: informatie over pachten en pachtovereenkomsten³⁵ en een uitleg over de verschillende begrippen³⁶.

Gebruikelijk is een pachtovereenkomst of erfpachtcontract, en dan is het betalen van pacht of een erfpachtcanon (zo wordt de jaarlijkse vergoeding voor land en gebouwen in het geval van erfpacht genoemd) vereist. De hoogte van dit bedrag is aan regels gebonden bij reguliere pacht en vrij bij liberale pacht en bij erfpacht. Ook een overeenkomst van bruikleen is mogelijk, maar dan kan je geen betaling doen (ook niet in natura) omdat het dan meteen als pacht geldt.

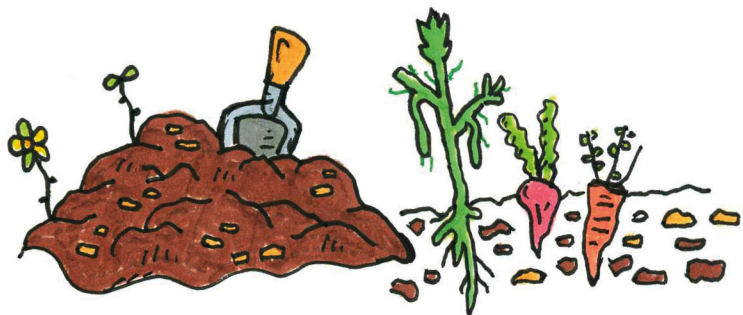

³⁵. <https://www.rvo.nl/onderwerpen/pachten-en-pachtovereenkomsten>

³⁶. <https://www.rvo.nl/onderwerpen/pachten-en-pachtovereenkomsten/begrippen>

Bij Voedselbos Vlaardingen gaat 10% van de winst naar de stichting, wat gebruikt wordt voor bijvoorbeeld onderhoud. De pacht kan ook in oogst uitbetaald worden. Bij De Nieuwe Ronde is vastgelegd is dat de pachtinkomsten naar de vereniging gaan, maar dat de boer degene is die toegang tot het land heeft.

Door niet alles dicht te timmeren kan de interactie met leden en vrijwilligers vrij en informeel verlopen. Denk er over na hoe je mensen de gelegenheid geeft en hoe ze de ruimte voelen om zelf zaken te initiëren die aansluiten bij jullie kernwaarden en/of om lopende zaken op te pakken. Om dit te stimuleren heeft Voedselbos Vlaardingen bijvoorbeeld een wekelijkse vrijwilligersdag waar acties en suggesties van vrijwilligers worden aangemoedigd. De Nieuwe Ronde heeft ervaren dat je veel ontwikkelingen van tevoren niet kunt overzien, en dat het daarom belangrijk is om te investeren in relaties met mensen. “Met een goede band met je leden is het makkelijker om gaandeweg uitdagingen op te lossen”. Meer over hoe je met elkaar omgaat kan vastgelegd worden in het huishoudelijk reglement (wat weer in lijn is met het brondocument als jullie dat maken). Deze kan je gaandeweg maken en je kunt er makkelijk wijzigingen in aanbrengen, met goedkeuring van de ALV. Een statutenwijziging daarentegen moet - naast het krijgen van goedkeuring door een meerderheid van de ALV - altijd langs een notaris.

2.2 GROND ONDERBRENGEN

Naast een juridische vorm voor de gemeenschap-boer relatie, heb je ook een juridische vorm nodig om de grond in onder te brengen en uit het handelsverkeer te halen. In dit hoofdstuk gaan we hier op in. Ook kijken we naar landelijke en lokale grondfondsen die dit doen.

2.2.1 Organisatievorm

In een commons koppel je het juridisch eigendom van de grond niet aan een persoon, maar aan een juridische entiteit zoals een stichting of coöperatie. Doordat het eigendom van het land en de zeggenschap over het gebruik niet bij een enkel persoon ligt, is het mogelijk dat de grond voor eeuwig beschikbaar is voor regeneratieve landbouw. Een stichting, coöperatie of vereniging... Welke vorm is geschikt? Daar gaan we hieronder verder op in.

De stichting

Een stichting streeft een doel na dat door de stichter is vastgelegd in de statuten, en daarbij mag financiële winst niet uitgekeerd worden aan bij de stichting betrokken personen. Je kunt proberen een ANBI-status (Algemeen Nut Beogende Instelling) te verkrijgen. Dit heeft als voordeel dat er belastingvrij aan de stichting geschonken kan worden. Het bestuur is het enige verplichte orgaan van een stichting. Daar ligt dan ook de verantwoordelijkheid en worden de beslissingen genomen. Tegelijkertijd ligt daar ook een potentieel gevaar: op termijn zullen de bestuursleden veranderen en zij hebben de mogelijkheid de statuten van de stichting aan te passen. Verder kan een stichting naast een raad van bestuur een raad van toezicht hebben. Een stichting heeft geen leden, maar kan wel donateurs of vrijwilligers hebben; die hebben echter geen bestuurlijke zeggenschap. De stichting financiert de aankoop van grond door middel van schenkingen, obligaties, of achtergestelde leningen. Meer info over

stichtingen is te vinden in het Burgerlijk Wetboek artikel 2:285 t/m 2:304 BW³⁷.

In onze visie heeft de stichting slechts twee taken. De eerste is waarborgen dat de grond ter beschikking komt voor commons, en dat dit zo blijft in de toekomst. De tweede is dat zij randvoorwaarden stelt voor duurzaam landgebruik bij de gronduitgifte, zoals het behalen van biodiversiteitsdoelen. De grond zit als het ware in een 'kluis' en is veilig voor toekomstige generaties. Deze twee taken kan je zien als het zo goed mogelijk beschrijven van randvoorwaarden voor het handelen voor de commons boerderij, in plaats van regels. De stichting stelt de grond beschikbaar voor gebruik door de boer in samenspraak met de gemeenschap. Zeggenschap over en gebruik van het land is dan zo min mogelijk gekoppeld aan het juridische eigendom van de grond.

Als je voor een stichting kiest om je grond onder te brengen, zijn er twee opties: zelf een stichting oprichten of je aansluiten bij een bestaande stichting. Beide opties hebben voordelen. Als je zelf een stichting opricht, ben je volledig vrij in het vormgeven van de voorwaarden en samenwerkingsverbanden, en zal het makkelijk zijn om lokaal zeggenschap te houden. Houd rekening met uitzoekwerk en notariële kosten, en zoek ter zake kundige bestuursleden in je commons. En haal vooral inspiratie uit bestaande initiatieven. Waarschijnlijk delen zij met plezier hun ervaringen. Jouw randvoorwaarden (zie voorbeelden bij 1.4 'commons principes' in de introductie) kun je vastleggen in de statuten van de stichting. Bij de Kamer van Koophandel³⁸ kun je kijken voor informatie over algemene statuten. Stichtingen gericht op de commons met een ANBI status, zijn verplicht hun statuten openbaar op hun site te publiceren. Kijk bij de voorbeelden bij hoofdstuk 1.4 en zoek hun meest recente statuten online. Naast de statuten moet je ook een afspraak maken met degene die

³⁷. https://wetten.overheid.nl/BWBR0003045/2022-01-01/#Boek2_Titeldeel6_Artikel285

³⁸. <https://ondernemersplein.kvk.nl/statuten-opstellen-wijzigen-en-opvragen/>

het land gebruikt en beheert, de boer of tuinder, en dat doe je met een gebruikersovereenkomst, een pachtcontract of een erfpachtcontract. Hierin kan je beschrijven hoe de boer of ondernemer met de grond omgaat. Ga je ervoor om je aan te sluiten bij een bestaande stichting, dan kun je gebruik maken van de ervaring, kennis en infrastructuur van de organisatie. Zorg er dan voor dat je een stichting kiest die aansluit bij de kernwaarden die je als initiatief hebt geformuleerd.

De vereniging/coöperatie

Als juridisch vehikel kun je naast een stichting ook een coöperatie of vereniging kiezen om het grondeigendom in onder te brengen. Deze vormen werken met certificaathouders/leden, die achter het doel van de coöperatie/vereniging staan (bijvoorbeeld grond vrijkopen). Bij een coöperatie of vereniging kan ieder (bestuurs)lid via een algemene ledenvergadering de grond weer op de markt brengen of duurzaam landgebruik in het geding brengen, mits de meerderheid van de leden of certificaathouders hiermee instemmen. Je zou dus kunnen zeggen: hoe meer leden, hoe beter de grond beschermd is, want hoe meer mensen je moet overtuigen om de grond weer te verkopen (hetgeen in strijd is met het doel van de coöperatie of stichting, waardoor er een statutenwijziging nodig is). Een voorbeeld hiervan is Natuurmonumenten, die als vereniging veel leden heeft en dus niet snel natuurgrond zal verkopen.

Het verschil tussen een vereniging en een coöperatie is dat een coöperatie is gericht op samen ondernemen in economische zin, en winst mag uitkeren aan haar leden. Een vereniging mag dat niet. Met een commons wil je geen winst maken op het eigendom van de grond. Mogelijk wil je wel je certificaathouders/leden een vergoeding geven, dan is een coöperatie meer geschikt. Voorbeelden van initiatieven die dit doen zijn Land van Ons, de Remeker Landcoöperatie en de Hooilanden Landcoöperatie. Wil je dat niet, dan kan je voor een vereniging kiezen, zoals bijvoorbeeld Natuurmonumenten. Door een combinatie van een stichting, vereniging of coöperatie met grondeigendom en een langjarige, juridisch bindende afspraak voor grondgebruik (zoals een regulier pachtcontract of een

erfpachtcontract met duurzaamheidsvoorwaarden aan de boer) kan je in de Nederlandse situatie zo goed mogelijk gebruik voor en door de commons garanderen. In de volgende sectie vind je landelijke en lokale initiatieven die op verschillende wijzen grond onderbrengen.

2.2.2 Landelijke grondfondsen

In Nederland zijn verschillende organisaties die het kopen en onderbrengen van grond faciliteren. We juichen het bestaan van al deze initiatieven toe, omdat ze mooie doelen nastreven. Ook al komen veel van deze doelstellingen overeen, ze kiezen elk net een andere focus. Sommigen kiezen ervoor om dicht bij het huidige economische systeem te blijven, en zo toegankelijker te zijn voor een breed publiek. Anderen zetten meer in op systeemverandering en dagen geïnteresseerden uit om ideeën over eigendom en waarde ter discussie te stellen. We lichten ze hier allemaal kort toe om de lijst overzichtelijk te houden. Duik vooral zelf de websites en statuten in als je meer wil weten over een specifiek initiatief.

Land van Ons

Bij coöperatie Land van Ons kan je als burger mede-eigenaar worden van landbouwgrond door jouw kapitaal beschikbaar te stellen. De voorwaarden: je leent een bedrag van minimaal 20 euro uit voor minimaal twee jaar. Van dat bedrag wordt 95% rechtstreeks gebruikt om grond aan te kopen, de overige 5% is bestemd voor de opbouw van eigen vermogen van de coöperatie. Daarnaast betaal je jaarlijks 10 euro lidmaatschap voor de exploitatie van de coöperatie.

Als boer ben je autonoom in je bedrijfsvoering, mits je je houdt aan de biodiversiteits-randvoorwaarden. Je pacht land van de coöperatie via een geliberaliseerd pachtcontract. In de eerste instantie voor een termijn van één of twee jaar, en zodra er een visie gevormd is over het landgebruik, kan dit maximaal zes jaar worden. Die visie wordt gevormd door een lokale werkgroep van Land van Ons, vanuit het oogpunt van het realiseren van doelen op het gebied van biodiversiteit en natuur.

Hoofddoel is dus biodiversiteit, en niet om lokale gemeenschappen rondom de boerderij te creëren.

Land van ons houdt de actuele grondprijs aan bij het teruggeven van jouw lening. Als de door jouw aangekochte vierkante meters grond dus in waarde vermeerderd zijn, krijg je een hoger bedrag terug dan je had geïnvesteerd (inflatie meegerekend). Ook sluit de coöperatie niet uit dat land weer verkocht wordt in de toekomst, al is dat natuurlijk niet het doel.

Stichting Grond van Bestaan

Grond van Bestaan is een organisatie die zich niet alleen richt op het vrijkopen van grond, maar ook in hoge mate op de relatie die wij als mens hebben met de grond en met elkaar. Tot nu toe is met deze stichting de grond onder het Veerhuis³⁹ vrijgekocht, een plek die uitvalsbasis is om op creatieve manieren nieuwe ideeën over grondeigendom, waarde en verbinding te verkennen. De stichting werkt met het idee van Community Land Trust (CLT), drievoudig eigenaarschap (zoals geconceptualiseerd door Eigentijds Eigendom van Grond / Economy Transformers⁴⁰). Ze verkent mogelijkheden om grond monetair af te waarderen naar 0 euro op de balans, en verschillende manieren waarop een Community Land Trust kan werken. Uitgangspunt is dat zeggenschap lokaal wordt geregeld, bijvoorbeeld in een vereniging. De landelijke stichting werkt alleen als grondkluis en bewaker van de missie van de stichting.

Grond van Bestaan werkt alleen met schenkgeld, en niet met leningen of obligaties. Het idee daarachter is om geld 'te laten composteren': de financiële waarde vergaat en we krijgen er een vruchtbare aarde voor terug. De stichting wil het ook makkelijker maken om commons voor grond te creëren door nieuwe infrastructuur (juridische, financieel en governance) te bieden aan boeren om een CLT op te richten en commoningpraktijken eenvoudiger en 'normaler' te maken. Infrastructuur

³⁹. <https://www.veerhuis.nl/aarde>

⁴⁰. <https://economytransformers.nl>

die individuele commons-projecten mogelijk maken die steunen op peer-governance, modulaire en horizontale organisatiestructuren, en niet-kapitalistische inkomstenstromen.

Op termijn, als Grond van Bestaan groeit, dan is de wens om het te decentraliseren en regionale/lokale stichtingen op te richten.

Stichting Lenteland

Stichting Lenteland is een organisatie die regeneratieve gemeenschapsboerderijen opstart en ontwikkelt. De 'modelboerderij' is 5 tot 25 ha, met een klein deel intensieve groentetuin, en een deel (extensieve) teelt volgens de principes van permacultuur/agroforestry of voedselbos. De boerderij moet minimaal 5 meter boven NAP liggen, en in de buurt van een woonkern.

Elke Lenteland boerderij is een lokale coöperatie. Deze leent geld van Stichting Lenteland voor de aankoop en opstart van de boerderij. De boerderij-coöperatie geeft certificaten uit, waarmee de lening afgelost wordt. Zo wordt het 'stamvermogen' van de stichting telkens aangevuld.

Van elk certificaat gaat zo'n 80% van het geld naar grond, en daar heeft de certificaathouder dan ook geen profijt van (financieel gezien). De andere 20% wordt gebruikt voor de opstart en exploitatie van de boerderij, en op dat deel krijgt de certificaathouder recht op winstdeling. De boer ontvangt eerst een basisinkomen, en werkt toe naar een norminkomen. De winst die daar bovenuit komt wordt verdeeld onder de boeren en mede-eigenaren.

Als boer woon en werk je fulltime op de boerderij. Je bent 'creatief eigenaar' van de boerderij: je bent autonoom in de dagelijkse gang van zaken, maar beslissingen die van belang zijn voor alle leden (certificaathouders, burens, CSA-leden, oud-boeren) worden in de ALV genomen. In de statuten zijn waarborgen ingebouwd die moeten voorkomen dat de grond in de toekomst verkocht wordt.

Aardpeer

Aardpeer is een beweging die is geïnitieerd door Stichting Grondbeheer (zie hieronder), Triodos Regenerative Money Centre, Stichting Wij.land en Stichting Herenboeren NL. Hun doel is om de transitie in de landbouw aan te jagen. Aardpeer is in 2021 opgericht als initiatief tussen deze partijen. Grondbeheer is de grondstichting voor Aardpeer, waarvoor twee soorten obligaties worden uitgegeven. Je kunt kiezen voor een looptijd van 5 jaar met 0,7% rente of een looptijd van 10 jaar met 1,2% rente. In de prospectus⁴¹ vind je meer gedetailleerde informatie over de obligaties.

Stichting BD Grondbeheer

BD Grondbeheer is een ANBI stichting die al ruim 40 jaar grond aankoopt en beschikbaar stelt aan biodynamische bedrijven. Zij ontvangt schenkingen van donateurs en uit erfenissen en overige schenkingen. Ook geeft de stichting eeuwigdurende obligatieleningen⁴² van 500 euro per stuk uit, met een eeuwigdurend rendement van 1,5% op de nominale waarde. Met dit geld koopt BD grondbeheer gronden aan voor natuurgedreven, duurzame, biologisch of biologisch-dynamische bedrijven. Grond die is aangekocht en biologisch of biologisch-dynamisch is gecertificeerd, kan in principe niet meer regulier beheerd worden (blijft biologisch). De grond wordt via erfpacht voor de lange termijn ter beschikking gesteld aan boeren (canon op basis van opbrengend vermogen van het land, geen insteek, erfpachtcontract voor meer dan 26 jaar met automatische verlenging). De erfpachtcanon is in vergelijking met commerciële partijen laag.

De gronden zijn dus centraal beheerd. In 2022 is een pachtersraad ingesteld die bedoeld is om pachters een stem te geven in de besluitvorming. Deze is nog in ontwikkeling. Omdat Stichting Grondbeheer al 45 jaar

⁴¹. <https://www.duurzaaminvesteren.nl/Portals/0/Proposition/163/Public/Documents/Prospectus%20inzake%20obligaties%20van%20Stichting%20Grondbeheer%20Biologisch%20Dynamische%20Landbouw%20d.d.%2031%20december%202020.pdf>

⁴². <https://www.bdgrondbeheer.nl/eeuwigdurende-obligaties>

ervaring heeft met het beheren van grond en werkt met langetermijn pachtcontracten, kan deze organisatie veel zekerheid bieden voor boeren die hun grond willen onderbrengen. Door te kiezen voor het uitkeren van rente over de obligaties, blijft BD Grondbeheer dicht bij het huidige economische systeem. Aan de ene kant zorgt dit misschien voor meer investeerders, aan de andere kant bouw je in feite een schuld op de bodem op, die uiteindelijk betaald moet worden door de pachtende boer en/of zijn gemeenschap.

Stichting Mensen voor de Aarde

Hoewel deze stichting is opgericht is opgericht vanuit tuinderij 't Leeuweriksveld, is zij bedoeld voor samenwerking met elke boer of tuinder in Nederland die daarin geïnteresseerd is. Ze is geïnspireerd door de principes van de sociale driegeleding van Rudolf Steiner. De stichting streeft ernaar vrij ondernemerschap te ondersteunen, en verwerft het bezit van landbouwgrond en boerenerven via donaties en achtergestelde leningen om deze ter beschikking te stellen aan boeren die zij geschikt acht. Zij is inmiddels ook verbonden aan stichting driegeleding⁴³ met ANBI-status waardoor ze makkelijker donaties kan verwerven. De stichting vormt met de deelnemende boeren commanditaire vennootschappen, waarbij de stichting als stille vennoot de onroerende zaken inbrengt, maar zich niet mengt in de bedrijfsvoering. Van de boeren wordt verwacht dat zij streven naar een grondgebonden en zoveel mogelijk gemengde landbouw, de kwaliteit van de aarde bewaren en verbeteren, de planten en dieren elk verzorgen naar hun eigen aard, en de biodiversiteit behouden en verbeteren. De boerenbedrijven betalen geen pacht, maar bepalen elk jaar welk deel van de winst naar de stichting gaat. Dit met het doel om voor een volgend landbouwbedrijf grond te kunnen 'neutraliseren'.

Fonds Natuurinclusieve Streekboerderijen BV

Het Fonds Natuurinclusieve Streekboerderijen (FNS) streeft naar benutting van zonne-energie, CO2-vastlegging in een groen biodivers

⁴³. www.driegeleding.nl

landschap en naar vormen van voedselproductie die circulair en kostendekkend zijn, op een schaal van meer dan 20 ha op zandige gronden in Nederland. Vanuit de ervaringen in twee pionier-bedrijven ontwikkelt en deelt FNS kennis⁴⁴ in planning en bedrijfsbegeleiding, met name meerjarige aanplant, opstallen, installaties en werktuigen. Meer informatie over de aanpak is te vinden op de website⁴⁵. De bedoeling is dat het kennisnetwerk met meer boeren wordt uitgebreid. FNS kan bijdragen in financiering, als de institutionele setting "generatie-proof" is, dat wil zeggen dat boeren in een boerderij-organisatie in- en uit kunnen treden. Gemeenschap of communaal beheer is geen vereiste.

BoerInNatuur en Veld en Beek zijn de eerste demonstratieboerderijen. Het Groen Ontwikkelfonds Brabant van o.a. provincie Noord-Brabant heeft de financiële 'afwaardering' van de grond van 'landbouwgrond' naar 'natuurgrond' voor 80% gesubsidieerd, de overige 20% werd gefinancierd door het fonds. De boer betaalt geen pacht, maar draagt een percentage af aan het fonds zodra het bedrijf winstgevend is. Deze mogelijkheid tot grond 'afwaarderen' en toch boeren is specifiek gebonden aan Brabant, hoewel andere provincies het overwegen. Tevens is het mogelijk in gebieden die zijn aangewezen door het Rijk voor SNL subsidie. Het kan dus niet op elke locatie op deze manier. Een verschil met andere grondfondsen in deze lijst is dat investeerders (relatief veel) dividenduitkering krijgen: 3% op ingebracht kapitaal.

Stichting Kapitalocean

Stichting Kapitalocean heeft als doel om geld te lenen voor het vrijkopen van landbouwgrond die voorheen werd gebruikt voor monocultuur/intensieve (vee)teelt. Geldschietters stallen hun kapitaal tijdelijk bij de stichting door middel van rentevrije achtergestelde leningen van minimaal 1000 en maximaal 150.000 euro. Iedere keer als leningen - na 2,5 jaar -

⁴⁴. <https://www.streekboerderijen.nl/al-doende-leert-men/>

⁴⁵. <https://www.streekboerderijen.nl/>

aflopen, worden passende nieuwe leenovereenkomsten gezocht. De grond wordt in (en uit) principe nooit verkocht, dit wordt gewaarborgd door de structuur van de stichting. Het stichting-Kapitalocean-mes snijdt zo aan drie kanten: het zorgt voor toegang tot meer land (voor idealistische landbouwers en niet-mensen), koopt land uit de markt én haalt kapitaal uit de circulatie. Door mee te doen, is de redenering, wordt jouw kapitaal tijdelijk niet gebruikt voor het genereren van nog meer kapitaal, met als gevolg niet nóg meer productie, meer plastic en meer afval.

Stichting Kapitalocean streeft naar een andere dan de huidige omgang tussen mensen en haar omgeving van niet-mensen. Omdat er geen blauwdruk is voor hoe dat moet, wordt elk stuk grond dat de stichting aankoopt een lokaal experiment waarbij een kleine groep mensen en een grote groep niet-mensen leren samenleven. Minimaal 50% van het land is bestemd voor niet-menselijk leven, maximaal 10% is gereserveerd voor de mensen, en alles daartussen wordt gedeeld.

2.2.3 Lokale grondfondsen

Naast landelijke koepelorganisaties bestaan er ook lokale grondfondsen die zijn opgezet voor en door een specifiek bedrijf. Hoe ze hun land hebben ondergebracht en gefinancierd verschilt per geval, en past bij hun specifieke omstandigheden. Sommige van deze initiatieven staan ervoor open om andere initiatieven te ondersteunen en in dezelfde stichting andere boerderijen onder te brengen. Voorbeelden zijn Stichting Grondsteun, opgericht door Burgerboerderij de Patrijs, Stichting Meerwaarde behorende bij CSA tuinderij de Oosterwaarde. Andere boeren tuinderijen hebben hun eigen stichting of coöperatie opgericht juist heel bewust met het idee dat de grond dan verbonden blijft aan de boerderij (Hooilanden Landcoöperatie U.A., Remeker Landcoöperatie). Andere initiatieven hebben daarover geen uitspraken openbaar gemaakt, maar lijken ook specifiek voor hun boerderij te bestaan (Stichting Gemeint de Es, opgericht door Tuinderij de Es). Mocht de opzet van

hun grondfonds je aanspreken, kan het nooit kwaad om contact op te nemen. Lees hieronder meer details over juridische constructies.

Stichting Grondsteun

Stichting Grondsteun, voorheen Stichting Grond voor de Patrijs, koopt - met donaties en achtergestelde leningen - grond op en stelt die ter beschikking aan regeneratieve boeren. Zij betalen hiervoor erfpacht die maximaal 1% van de grondwaarde betreft. Marktconforme erfpacht bedraagt 2% van de grondwaarde. Deze relatief lage erfpacht geeft de financiële ademruimte die nodig is om biodivers te kunnen boeren, en biedt langjarige zekerheid aan de boer. De stichting stelt algemene eisen aan het grondgebruik, zoals het niet toestaan van kunstmest en pesticiden, en het natuurinclusief boeren. De ondernemer is verantwoordelijk voor de bedrijfsvoering.

De Hooilanden Landcoöperatie

De Hooilanden Landcoöperatie koopt grond op en verpacht deze langdurig aan boerderij De Hooilanden. Je kunt lid worden door een certificaat van deelname ter hoogte van €25.000,- te kopen. Het rendement wat je hierop krijgt is de pacht die de boer betaalt en bedraagt 1,5%. Als eigenaar van een certificaat heb je medezeggenschap, bijvoorbeeld in de pachtvoorwaarden, toetreding van andere leden in de coöperatie en over het wel of niet uitkeren van het jaarlijkse rendement.

REMEKER Landcoöperatie U.A.

REMEKER Landcoöperatie koopt land op rondom de boerderij De Grote Voort. De coöperatie verpacht die grond aan De Groote Voort. De grond die de coöperatie koopt, wordt omgeschakeld naar biologische landbouwgrond (Skal gecertificeerd). Bodembeheer op de Groote Voort gaat verder dan de Skal certificering vereist, zoals je hier⁴⁶ kunt lezen. Je kunt certificaten kopen van het Landfonds, ter waarde van €25.000,-. Zo'n certificaat vertegenwoordigt ongeveer 1/3 hectare. Je ontvangt

⁴⁶. <https://www.remeker.nl/landfonds/>

hierop een rendement van 1,5%, dat is de pacht die de Groote Voort betaalt aan de coöperatie. De hoogte van de pacht is vastgelegd door de ledenvergadering van de REMEKER Landcoöperatie.

Stichting Gemeynt de Es

Deze stichting geeft 'porties' uit, die daarmee grond onder Tuinderij de Es verwerft. Deze porties zijn eeuwigdurende obligatieleningen en kosten elk €1.016 (dat is 1/250 van de grondwaarde plus €16 eenmalige emissiekosten). Samen zijn de porties 2,5 ton waard (plus €4.000 emissiekosten) en werden ze gebruikt om de lening af te lossen die de ondernemers hadden afgesloten bij de vorige eigenaar bij de koop van het bedrijf. Door een portie te kopen word je mede-eigenaar van de grond. Porties kunnen doorverkocht worden aan derden, maar moeten wel eerst terug aangeboden worden aan de stichting. Wanneer een derde de portie koopt, moet deze een contract tekenen waarmee hij of zij ook opgenomen wordt in het obligatieregister van de stichting. De ondernemers hebben zelf 50 porties in handen. In de participatievoorwaarden⁴⁷ is vastgelegd dat de stichting niet bevoegd is tot vervreemding, verpanding of bezwaring anderszins van het registergoed (grond + opstal). Meer informatie over hoe ze het grondeigendom geregeld hebben vind je hier⁴⁸.

⁴⁷. <http://tuindees.nl/wp-content/uploads/2015/01/Participatievoorwaarden.pdf>

⁴⁸. <https://tuindees.nl/porties/>

2.3 FINANCIEREN

Naast het vinden van grond en bepalen hoe je die grond onderbrengt en veilig stelt, moet de grond ook betaald worden. Je wilt ervoor zorgen dat zowel de kosten als de risico's door de gemeenschap gedragen worden en niet alleen op de schouders van de initiatiefnemers terechtkomen. Je kunt je geld en andere vormen van vermogen op verschillende manieren bij elkaar krijgen: via schenkingen en donaties, via leningen (achtergestelde leningen of obligatieleningen), of via een (certificaat van) aandelen. Je kunt ook een combinatie van deze vormen gebruiken en de financiers de keuze geven, of van te voren bepalen welke vormen je wilt gebruiken. Daarnaast kun je ook subsidie aanvragen. Dit kan bijvoorbeeld als het project gepaard gaat met wonen (zie bijvoorbeeld de regeling Collectief Particulier Opdrachtgeverschap CPO van de provincie Gelderland⁴⁹, waarmee je een proces en haalbaarheidsstudie kan financieren).

⁴⁹. <https://www.zelfbouwinnederland.nl/informatie/project-voorbereiden/subsidies/extra-geld-voor-cpo-gelderland>

Infobox 4. Voedselbos Vlaardingen: gebruik 'om niet' voor 20 jaar!

Stichting Voedselbos Vlaardingen heeft de afspraak dat zij de grond voor hun buurtvoedselbos in principe 20 jaar om niet mogen gebruiken, d.w.z. zonder pacht te betalen. Voor de beheerder (Staatsbosbeheer) biedt een voedselbos meer recreatieve waarde en biodiversiteit. Daarnaast neemt de Stichting een belangrijk deel van het onderhoud over. Dankzij de tijd en motivatie van de vrijwilligers van de Stichting hoeft Staatsbosbeheer alleen nog groot onderhoud te doen.

De gemaakte 'om niet' afspraak is erg gunstig, omdat het een aantal jaar duurt voordat een voedselbos productief wordt en geld op gaat brengen. De initiatiefnemers hebben met de eigenaar vastgelegd dat de afspraken herzien worden op het moment dat er winst gemaakt wordt. Het initiatief gaat dan wel pacht betalen. Samen bepalen zij dan welk bedrag hiervoor passend is.

2.3.1 Doneren, lenen en aandelen

Donatie is de meest zorgeloze manier om de grond vrij te kopen omdat het een eenmalige transactie is, zonder verplichting om terug te betalen. Een donatie kan ook in de vorm van grond zijn. Als je als stichting een ANBI-status krijgt hoef je als stichting geen belasting te betalen over schenkingen van grond en geld. Een ANBI-status is vooral voor de gever van belang omdat een gift aan een ANBI fiscaal aftrekbaar is (geen inkomstenbelasting voor schenkende particulieren en geen vennootschapsbelasting voor schenkende bedrijven). Denk dan ook aan periodieke, notarieel vastgelegde schenkingen en aan testamentair vastgelegde schenkingen; die leveren meer op en zijn ook voor de gever fiscaal aantrekkelijk.

Daarnaast kun je grond kopen met geleend geld van particulieren en van bedrijven. Uiteindelijk is het uitgangspunt dat een lening op termijn wordt terugbetaald. Denk er dan over na of en hoe je de lening telkens kunt laten herfinancieren. Daarmee bedoelen we dat als de termijn van de lening verstreken is, je een nieuwe financier voor de lening vindt (zoals het eerder besproken initiatief Kapitalocean ook doet). Lukt dit niet, dan wordt de aflossing van de lening een kostenpost. De meeste grondfondsen werken met achtergestelde leningen, waarbij de financier wordt achtergesteld op andere schuldeisers als de belastingdienst en de bank bij problemen de grond opeisen (de lener krijgt pas als laatste zijn geld terug). Een achtergestelde lening moet ook direct opeisbaar zijn, dit betekent dat je de lening meteen moet aflossen als een lener dat wil. In de praktijk kan je ook met een periode 3 tot 6 maanden voldoen aan de voorwaarde van 'direct opeisbaar'. Je moet dus, als leners dit willen, relatief snel kunnen terugbetalen. Dit is een risico dat je kunt ondervangen door voldoende liquiditeit in kas te houden. Bijvoorbeeld door een percentage van de leningen opzij te zetten en niet in grond te investeren. Je kan zo'n lening zelf uitgeven als commons initiatief of werken met een crowdfundingplatform. Je mag namelijk werven voor leningen, maar wel in een besloten groep en je mag mensen niet misleiden (zie ook de regelgeving voor crowdfunding bij de Autoriteit Financiële Markten AFM).

Een andere mogelijkheid is het uitgeven van certificaten van aandelen, obligatieleningen of eeuwigdurende obligaties. Het verschil tussen een lening en een aandeel, zoals te zien is bij bestaande grondinitiatieven, is dat een lening een bepaalde looptijd heeft en dat je die aflost. Bij een aandeel is de financier mede-eigenaar. Een aandeel kun je zo lang houden als je wil. Deze kun je ook, onder voorwaarden die zijn vastgelegd, terug laten nemen door de commons, laten vererven of doorverkopen aan derden.

Bij voorkeur voorkom je dat je rente betaalt over de lening of rendement of dividend over het aandeel. De reden is dat rente en dividend het

huidige op groei gebaseerde economische systeem in stand houden. De eigenaar van de grond verdient dan geld louter op het bezitten van die grond, waar de boer de lasten voor draagt. Dit zorgt ervoor dat efficiëntie-gedreven, uitputtende landbouw noodzakelijker wordt. En dat andere doelen (zoals bodemkwaliteit en biodiversiteit) daardoor meer naar de achtergrond kunnen raken. Wel zouden wij ervoor kiezen om een aandeel te compenseren voor inflatie. Doe je dit niet, dan wordt ook een aandeel automatisch deels een gift omdat een deel van de financiële waarde verloren gaat. Bij een lening en een aandeel blijft het vermogen eigendom van de lener of van de aandeelhouder. Diegene moet er in Nederland belasting over betalen, afhankelijk van de gekozen vorm vermogens(rendements)heffing (box 3 belasting) of belasting op een aanmerkelijk belang (box 2 belasting)⁵⁰. Ook dit kan je compenseren volgens de redenering hierboven (aandeel compenseren voor inflatie).

Je kunt ervoor kiezen om één, twee, of al deze financieringsmogelijkheden aan te bieden. Elk van deze opties heeft zijn eigen voor- en nadelen, die we in de volgende paragraaf bespreken.

2.3.2 Toegankelijkheid

Wanneer je mensen uitnodigt om geld ter beschikking te stellen, kun je tegelijkertijd ook andere doelen bereiken. Bij je keuze voor financieringsvorm is het nuttig stil te staan bij de toegankelijkheid voor deelnemers om mee te doen (hoogte van het bedrag), de betrokkenheid en het bereik dat je creëert, en de tijd die je er in kunt investeren.

Je kunt je initiatief op verschillende manieren laten crowdfunden. Zo kan de investering worden gedaan als donatie of als lening. Bijvoorbeeld aan de stichting of vereniging die schenkingen ontvangt, (eeuwigdurende) obligatieleningen uitgeeft of achtergestelde leningen uitgeeft. Je kan

⁵⁰. Zie <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/inkomstenbelasting/soorten-inkomstenbelasting-voor-de-verschillende-soorten-inkomensbelasting,-ofwel-boxes>.

hierbij de inleggers laten kiezen voor lage of geen rente. Idealiter zorg je er als commons initiatief vervolgens voor dat zo'n lening telkens geherfinancierd wordt door een nieuwe inlegger, zoals we eerder bespraken. Ook kan je met je commons initiatief kiezen voor een uitgifte van certificaten van aandelen, kies dan ook een bijbehorende rechtsvorm die hier geschikt voor is (coöperatie, BV). Je kunt ook denken aan een niet-financiële beloning voor de crowdfunding, bijvoorbeeld in de vorm producten van het land. Houd bij een niet-financiële beloning in natura wel rekening met de BTW.

Over het algemeen financier je met crowdfunding kleine of middelgrote 'porties' van het totaal. Hiermee kun je een grote groep mensen bereiken en verwerf je bekendheid. Communiceren over en betrokkenheid creëren bij je project zijn dan ook erg belangrijke nevendoelen van een crowdfundcampagne. Over het algemeen is het tijdrovend om een crowdfundcampagne tot een succes te maken. Je kan daarom ook kiezen voor een crowdfundingplatform, dan nemen zij je een gedeelte van de communicatie met de leden en in ieder geval een groot deel van de administratie uit handen.

Ook wanneer je direct bij één of meerdere partijen geld ophaalt in de vorm van leningen of aandelen kun je zelf het minimum bedrag kiezen dat een deelnemer ter beschikking stelt. Er bestaan initiatieven die een certificaat van aandeel van €25.000 uitgeven (mede-eigenaar), anderen kiezen voor kleinere aandelen (bijvoorbeeld een eeuwigdurende obligatie van €100). Uiteraard heeft de grootte van het bedrag invloed op de doelgroep waar je je op richt en op de toegankelijkheid om mee te doen. Bekijk samen wat voor jullie initiatief het zwaarste weegt.

Tips van andere boeren voor het opzetten van een campagne vind je ook in de brochure 'Crowdfunding op de boerderij'⁵¹.

⁵¹. <https://www.wur.nl/en/Publication-details.htm?publicationId=publication-way-343433373536>

Infobox 5. Een aantal voorbeelden

De volgende voorbeelden laten zien dat je creatief kunt zijn met de financiering van de grond. Elke manier heeft zijn voordelen, en het gaat erom dat je iets kiest dat past bij jullie plannen en waarden.

Stichting Gemeynt de Es kiest voor porties van €1.016 (1/250 van de grondwaarde plus €16 emissiekosten). Het bedrag is laag genoeg om toegankelijk te zijn en hoog genoeg om de groep portiehouders (mede-eigenaren) overzichtelijk te houden. Portiehouders hebben geen zeggenschap in de bedrijfsvoering, maar de stichting heeft als taak om de belangen van de portiehouders te behartigen.

Stichting Grondsteun, opgericht door Burgerboerderij de Patrijs, heeft gekozen voor een combinatie van schenken en her-financieren en geeft de keuze uit vier opties:

- Schenken (zoveel je wilt)
- Een naturalening van minimaal €1.500, daarvoor krijg je tien jaar lang 10% in boerderijproducten terug
- Een lening van €2.000 voor minimaal 10 jaar. Je krijgt rente in de vorm van een mooi landschap
- Een lening van €5.000 voor minimaal 25 jaar. Je krijgt 0.5% rente

Bedoeling is dat 23% van het totaalbedrag dat nodig is voor de overname van het bedrijf gecrowdfund wordt, de rest komt uit eigen vermogen of bancaire leningen. Deelnemers aan de crowdfunding worden jaarlijks uitgenodigd bij een bijeenkomst, waar gedeeld wordt wat er met het geld bereikt is. Verder hebben zij geen inspraak in de bedrijfsvoering.

Geitenboerderij Hansketien heeft ervoor gekozen om een laagdrempelige crowdfunding te doen. Mensen konden vanaf €10 bijdragen aan het vrijkopen van een vierkante meter grond. Dit was in samenwerking met de biowinkelvereniging, die bij aankoop van een m2 20% korting op vijf producten uit de winkel gaf.

Ook grondfonds **Land van Ons** kiest voor een laagdrempelige instap. Om mee te doen 'leen' je voor minimaal twee jaar een bedrag van minimaal €20 ten behoeve van de vrijkoop van grond. Daarbij betaal je jaarlijks €10 aan lidmaatschapskosten, bestemd voor de exploitatie van de coöperatie.

2.3.3 Betaling van de boer

Een ander vraagstuk is het loon van de boer. Je hebt een commons opgericht om de grond en/of gebouwen onder te brengen en te laten financieren. Dat is voor de lange termijn. Daarnaast wil je ook graag dat de leden van je gemeenschap de exploitatie van je boerderij mogelijk maken, dus dat ze de producten van de boerderij kopen, aan gemeenschappelijke activiteiten meedoen en/of meewerken op de boerderij. En dat de boer een fatsoenlijk inkomen heeft. Dit doe je met een tweede set afspraken naast het financieren van de grond of de gebouwen. Die afspraken kan je op twee manieren maken:

- Een CSA, waarbij de leden of deelnemers van de gemeenschap delen in het risico. Op deze manier weet de boer aan het begin van het seizoen op hoeveel inkomsten ze kan rekenen. Je kunt openheid geven over de begroting en de inkomsten van de boer, en de prijs van de oogstaandelen bespreken met je leden. Sommige boeren kiezen voor een richtprijs, en geven verder vrijheid om meer of minder bij te dragen (bewustwording uurloon boer/tuinder en uurloon van lid,

kijken of je een mooie balans kan vinden). Op deze manier betaalt de community het loon van de boer. Als de oogst tegenvalt, wordt het risico gedeeld met de community, net als wanneer als de oogst overvloedig is. Leden kunnen kiezen hoe actief ze meewerken binnen de juridische en financiële kaders. Je kunt ook nog kiezen om een deel van je oogst te verkopen buiten de leden (bijvoorbeeld in boerderijwinkels of aan restaurants), zeker als er nog niet zoveel leden zijn. Als je CSA groeit, maak dan een bewuste keuze over wat je met de opbrengsten doet. Idealiter blijft er een balans tussen opbrengsten voor de boer en opbrengsten voor de gemeenschap.

- Afzet via de korte keten (boerderijwinkel, abonnement, boerenmarkt, webshop). Ook is het mogelijk om via de langere keten (groothandel) af te zetten, waarbij je geen vaste gemeenschap hebt waaraan je de producten en diensten afzet. Dit laatste sluit echter veel minder aan bij het commons gedachtegoed.

Maak afspraken tussen de rechtsvorm van het commons initiatief (stichting, coöperatie) en het bedrijf van de boer (eenmanszaak, VOF, CV) over hoe je de kosten verdeelt, en waar je de winsten aan besteedt na een goed loon voor de boer. Zo houd je vakmanschap en zeggenschap over de productie bij de boer en delen de burgers in de verantwoordelijkheid voor het geheel. Wil je meer te weten komen over een eerlijk loon en hoe je dit kunt bewerkstelligen? Dan raden wij het werk van Elske Hageraats⁵² aan.

52. <https://toekomstboeren.nl/eerlijkloon/>

Infobox 6. Bedrijfsovername

De overname van een commons boerderij is ongebruikelijk in Nederland. Bij bijvoorbeeld de Noaberhoeve en bij Land en Boschzigt is de bedrijfsovername mede gefinancierd door de commons via Stichting BD grondbeheer. Het is aan de mensen zelf om hierover te beslissen en om dit vorm te geven. We kunnen ook voorbeelden noemen uit het buitenland. Zo heeft men bij Kulturland in Duitsland een oplossing bedacht waardoor een nieuwe boer relatief makkelijk kan instappen en de huidige boer kan genieten van een welverdiend pensioen

Er zijn een aantal belangrijke vragen die aan bod komen: hoe realiseer je voor de stoppende boer een goed pensioen? Hoe kies je een nieuwe opvolger? Welke voorwaarden hangen er aan overname? Betaal je voor de overname van het bedrijf? Wat gebeurt er met het bedrijf, de grond en de stoppende boer(en)? Er zijn twee mogelijke situaties waar verschillende vragen bij horen:

1) Een stoppende (gangbare) boer wil zijn grond en bedrijf onderbrengen in een grondfonds

Kulturland als voorbeeld: boer 'schenkt' zijn grond aan de stichting, en krijgt in ruil daarvoor voor de rest van zijn leven wat hij nodig heeft aan inkomen/woonplek. Deze vorm van bedrijfsovername met verzorging van de oudere boer, een soort 'pensioen in natura' bestaat wel in Oostenrijk en Duitsland, maar niet in Nederland.

In Nederland is het gebruikelijker dat de boer haar grond verkoopt aan een stichting voor een prijs die weerspiegelt wat

ze er ooit voor betaald heeft, en waarmee ze goed met pensioen kan gaan, maar niet voor de marktwaarde (agrarische waarde).

2) Een commons-boer wil een lopend bedrijf overdragen aan een opvolger.

De opvolger kan juist bij een commons boerderij, waar geen of minder vermogen nodig is om het bedrijf over te nemen omdat je de grond niet hoeft aan te kopen, goed instromen. De opvolger blijft pacht betalen aan de commons, of gaat een gebruikersovereenkomst aan waarbij geen pacht wordt betaald. De overdrager heeft met de exploitatie van haar commons boerderij een eigen pensioen opgebouwd en/of ontvangt van de opvolger een overnamesom voor het lopende bedrijf (inkopen). Commons boerderijen maken bedrijfsovername veel beter mogelijk zonder een groot eigen vermogen of hoge banklening van de opvolger.

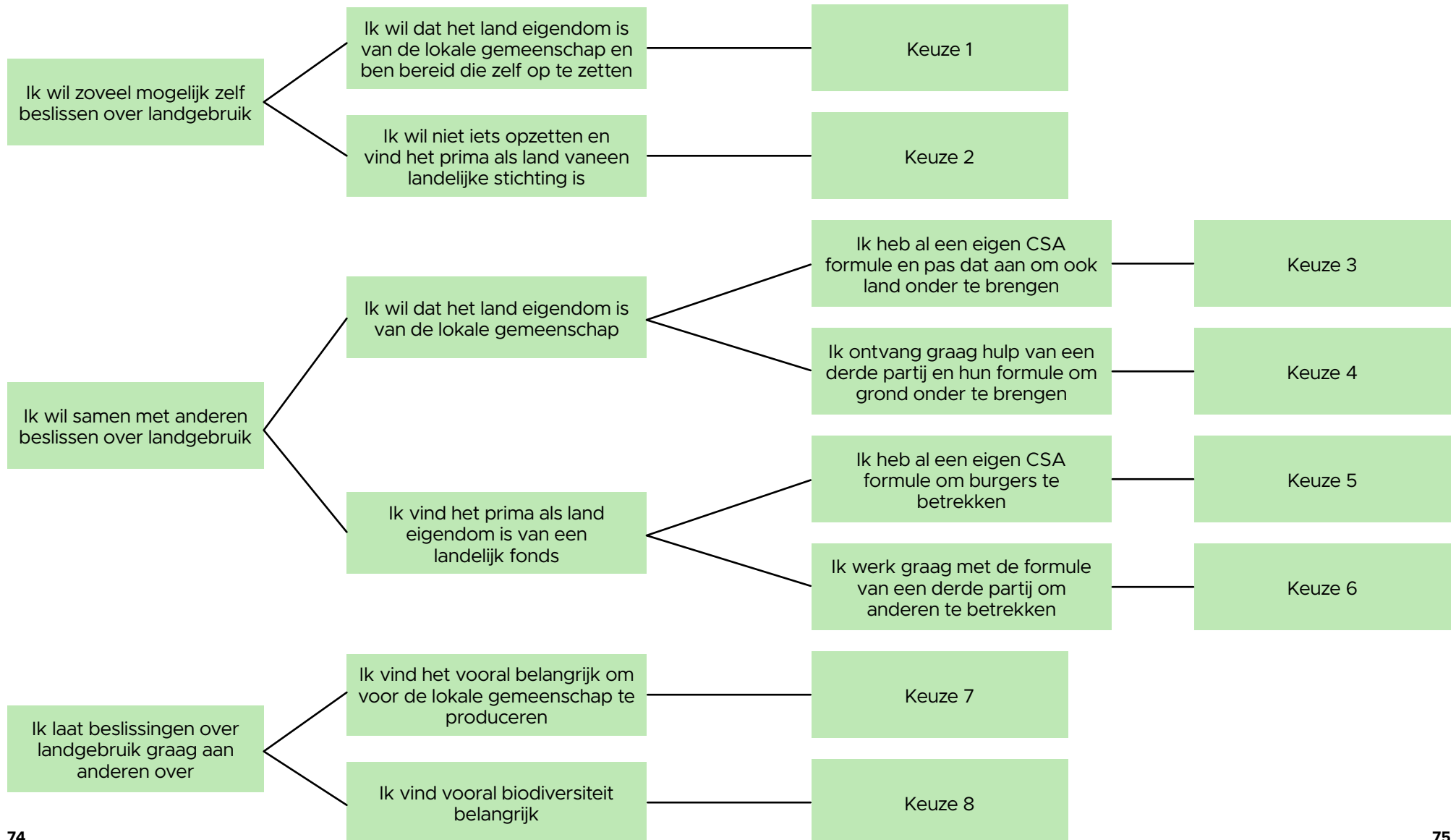

3 JOUW COMMONS BOERDERIJ

Wat nu te doen met jouw eigen boerderij of tuinderij? Na het lezen van al deze informatie ben je hopelijk al een stuk wijzer geworden. We eindigen dit commons handboek met een beslisboom. Daarmee willen we inzichtelijk maken dat er verschillende vormen zijn om zeggenschap over de grond en zeggenschap over het dagelijks beheer van de commons boerderij te regelen.

3.1 BESLIJSBOOM

Met de beslisboom hieronder willen we je op weg helpen met het maken van een goede keuze. De beslisboom hieronder vat grofweg samen voor welke keuzes je komt te staan, en waar die je naartoe leiden.

3.2 UITKOMST VAN DE BESLIJBOM TOEGELICHT

3.2.1 Keuze 1

Je wil zoveel mogelijk zelf beslissen over het land en daarbij niet steeds met mensen te hoeven overleggen. Wel vind je dat het land eigendom moet zijn van de lokale gemeenschap. Deze kan er immers voor zorgen dat het land onder duurzaam beheer blijft, ook na jouw pensioen. Helaas is er geen organisatie die dit allemaal voor je kan regelen. Gelukkig zijn er wel een aantal initiatieven waar je kennis en inspiratie uit kan halen om het zelf te doen. Een voorbeeld is Tuinderij de Es, waar de grond (via een stichting) ruim 100 mede-eigenaren heeft. Meer informatie over Tuinderij de Es kan je vinden bij infobox 3 en bij hoofdstuk 2.2.3 (hierin wordt ook he't landelijke grondfonds van tuinderij 't Leeuweriksveld besproken).

3.2.2 Keuze 2

Beslissingen over hoe het land te gebruiken wil je zoveel mogelijk zelf maken, maar zaken rondom eigendom laat je liever over aan een ervaren derde partij. Belangrijk is wel dat er goede voorwaarden zijn voor jou als boer. Voor dit type constructie is Stichting Grondbeheer de aangewezen partij. Grondbeheer kan jou ondersteunen bij het verkrijgen van land. De grond wordt ondergebracht in de stichting die werkt met erfpachtcontracten en een pacht prijs die is gebaseerd op het producerend vermogen van het land. Je kunt zelf kiezen wat voor organisatievorm (vof, coöperatie, vereniging, etc.) je wil gebruiken. Meer informatie bij hoofdstuk 2.2.2.

3.2.3 Keuze 3 & 5

Je hebt al een Community Supported Agriculture boerderij of je wil er een opzetten. Commons is jou daarom ook niet vreemd. Burgers zijn immers al aandeelhouders van jouw producten en lopen geregeld over je erf om bijvoorbeeld mee te helpen of groenten te oogsten. Het enige probleem is dat je afhankelijk bent van een kort pachtcontract. Om dit te verhelpen kan je de CSA gebruiken om grond vrij te kopen en een constructie uit te werken om de grond onder te brengen. Hiervoor kan je leren van de Nieuwe Ronde, de Wilde Peen en de Tuinderij de Veldhof, die al een tijd bezig zijn zoiets op te zetten (zie infobox 3). Als je niet zelf iets op wil zetten kan je ook in zee gaan met Stichting Grondbeheer. De grond is dan geen eigendom van de CSA maar van een landelijke stichting die deze tegen goede voorwaarden verpacht (zie hoofdstuk 2.2.2). Boerderij Veld en Beek heeft bijvoorbeeld voor deze constructie gekozen.

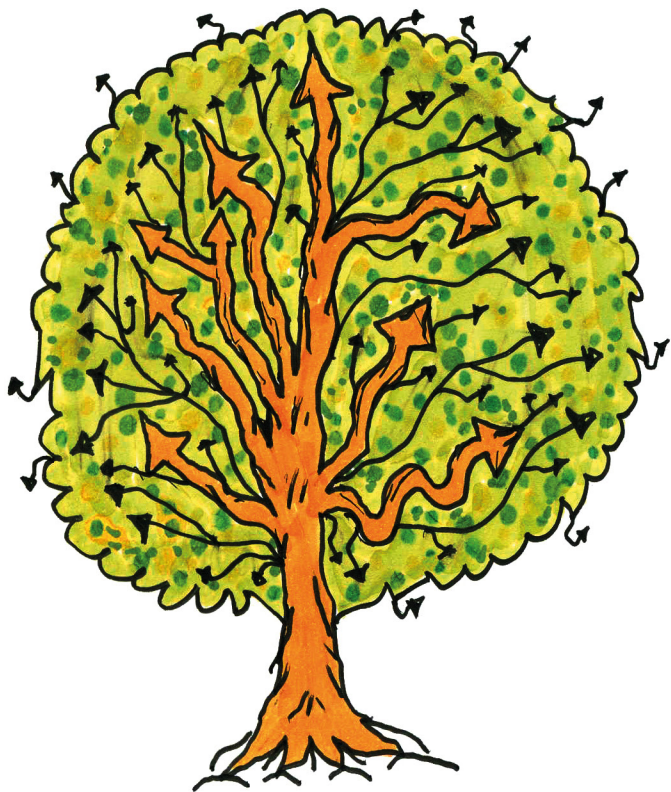
3.2.4 Keuze 4 & 6

Je wil graag de verantwoordelijkheid over de boerderij met anderen delen en ze betrekken bij het maken van beslissingen. Een derde partij die ondersteuning biedt bij het opzetten van zo'n boerderij en die al een formule heeft voor gedeeld eigendom is heel welkom. Een partij die dit kan doen is Stichting Lenteland (zie hoofdstuk 2.2.2). Lenteland biedt ondersteuning bij het opzetten van een lokale coöperatie waar je samen met de stichting en lokale mede-eigenaren de koers van de boerderij bepaalt. Een andere partij is Grond van Bestaan (zie hoofdstuk 2.2.2). Hier wordt land ondergebracht in een landelijke "grondkluis". Samen met de beoogde gebruiker wordt een plan voor het landgebruik ontwikkeld, een pacht- en gebruikersovereenkomst vastgelegd, en een lokale/regionale ondersteunende organisatie ontworpen.

3.2.5 Keuze 7 & 8

Je hebt zelf niet zo de behoefte om beslissingen te maken over hoe het land te gebruiken en vind het prima om dat aan anderen over te

laten. Het Herenboeren model is dan misschien een uitkomst voor jou. Als herenboer ben je in loondienst van de landelijke stichting en werk je samen met jouw lokale Herenboeren coöperatie. Herenboeren is daarmee vooral geschikt voor boeren en tuinders die het zelfstandig ondernemerschap eigenlijk niet willen, maar die wel verbonden willen zijn met de lokale gemeenschap. Een model waar je wel als zelfstandige werkt, maar niet zelf doelstellingen hoeft te bepalen is de coöperatie Land van Ons, die zich vooral richt op het bevorderen van biodiversiteit. De grond is eigendom van de landelijke coöperatie die korte pachtcontracten aan boeren verstrekt (zie hoofdstuk 2.2.2).

We hopen je met dit handboek verder op weg geholpen te hebben. De commons boerderijen in Nederland zijn volop in ontwikkeling. De informatie in dit handboek reflecteert de stand van zaken in 2022. Het kan maar zo dat er binnen een paar jaar nieuwe grondfondsen zijn opgericht, dat er inmiddels wel pensioen in natura in Nederland bestaat, of... En er zijn over een paar jaar ongetwijfeld heel veel meer commons boerderijen ontwikkeld, zodat we nog meer van elkaar kunnen leren.

Zoals we al eerder noemden, leren we ook graag van jou en jouw ervaringen met het opzetten van een commons boerderij. Wil je die delen? Dan horen we graag van je! Ook mooie, nuttige, toffe,... anekdotes zijn welkom. Op onze website vind je onze actuele contactinformatie.

4 REFERENTIES

<https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=3588&indicatorID=3589>

B. J. P. van Bavel, Transitie en continuïteit. De bezitsverhoudingen en de plattelandseconomie in het westelijke gedeelte van het Gelderse rivierengebied, ca. 1300-ca. 1570 (Werken uitgegeven door Gelre Lil; Hilversum: Verloren, 1999, 720 blz., f135,-, ISBN 90 6550 045 6)

Bieleman, J. (1992). Geschiedenis van de landbouw in Nederland; 1500-1950. Veranderingen en verscheidenheid. Boom.

Bollier, D. (2011, July 15). The Commons, Short and Sweet. <http://www.bollier.org/commons-short-and-sweet>.

Bravo, G., & De Moor, T. (2008). The commons in Europe: from past to future. International Journal of the Commons, 2(2).

Buis, J. (1985). Historia forestis: Nederlandse bosgeschiedenis. Buis.
Endenburg, G. (1997). Sociocratie - Als sociaal ontwerp in de theorie en praktijk. Eburon Uitgeverij.

Canon van Nederland. (2022, 29 mei). Homepage. <https://www.canonvannederland.nl>

Hoppenbrouwers, P. (2002). The use and management of commons in the Netherlands. An overview. In The management of common land in north west Europe, c. 1500-1850 (pp. 87-112).

Laloux, F. (2015). Reinventing organizations. Lannoo Meulenhoff-Belgium.
Oppedijk van Veen, J., Van den Berg, L., Roeters, S. J., De Moel, J., Van Geel, H., (2018). Grond van Bestaan: Land voor agroecologie en nieuwe boeren. Toekomstboeren & Transnational Institute. https://www.tni.org/files/publication-downloads/grond_van_bestaan.pdf

Robertson, B. J. (2015). Holacracy: The revolutionary management system that abolishes hierarchy. Penguin UK.

Simmelink, S. (2013). ANV's: natuurbeheer in een lange traditie. Het belang van sociaal kapitaal en (cultuur) historische waarden voor het slagen van agrarisch natuurbeheer (Master's thesis).

Van Zanden, J. L. (1985). De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914. LH.

Van Zanden, J. L. (1999). Chaloner Memorial Lecture: The Paradox of the Marks. The Exploitation of Commons in the Eastern Netherlands, 1250-1850. The Agricultural History Review, 125-144.

Boxtel, M van en L. Kasper. (2020) Brochure: Toegang tot land voor duurzame landbouwbedrijven. Met uitleg over verschillende vormen van gronduitgifte. Download zelf van: <https://edepot.wur.nl/536826>

Drion, S. en M. van Boxtel (2020) Brochure: Financiering voor duurzame landbouwbedrijven. Met veel voorbeelden van financieringsvormen. Download zelf van <https://edepot.wur.nl/511501>

Boxtel, M. van en M Vijn (2013) Crowdfunding op de boerderij. Download zelf 279727 (wur.nl)

Cursussen over grond eigenaarschap in Nederland:

Cursus Drievoudig Eigenaarschap - Economy Transformers

5 BIJLAGEN

Bijlage 1: Begrippenlijst

Aflossing: de terugbetaling van een geldlening of schuld. Dit kan op verschillende manieren gebeuren zowel in de tijd als in het bedrag. Meestal staan er boetes op het niet tijdig terugbetalen van een schuld en een rente aan het bedrag gekoppeld.

Agroecologie: een ecologische benadering van de landbouw waarbij optimaal gebruik wordt gemaakt van de natuurlijke hulpbronnen en diensten, zonder deze te beschadigen. Naast een ecologische dimensie worden ook de sociale en politieke dimensies van het landbouwsysteem integraal meegenomen. In de Nyéleni Declaratie voor Agroecologie worden deze dimensies in 11 principes uiteengezet. Agroecologie is niet gekoppeld aan één bepaalde landbouwmethode, maar sluit aan bij diverse benaderingen in de duurzame landbouw die een alternatief bieden voor de gangbare industriële landbouw. Agroecologie vormt de basis voor het bewerkstelligen van voedselsoevereiniteit.

Brondocument: een referentiedocument dat dient voor het creëren van andere documenten of van waaruit afgeleide documenten kunnen worden gemaakt. Over het algemeen is een brondocument slechts door mensen te interpreteren en wordt nooit gewijzigd. Dit kan de basis vormen voor alle verdere afspraken binnen de commons; hierin kun je het 'kader' waarbinnen de gemeenschap functioneert vastleggen.

Commons: een sociaal, zelf-organiserend systeem dat regeneratief rentmeesterschap over een stuk grond uitoefent voor de lange termijn.

Het welzijn van de huidige en toekomstige generaties is een van de belangrijkste uitgangspunten. De grond is uitdrukkelijk geen bezit en maakt dan ook geen deel (meer) uit van de financiële markt. Er kan niet mee gespeculeerd worden. De gemeenschap en alle flora en fauna die daartoe behoort heeft gebruiksrecht van de grond. In dit handboek gaan wij uit van een commons waarbij 1 of een klein aantal boeren verantwoordelijk is voor regeneratieve voedselproductie voor de gemeenschap op een (aanzienlijk) deel van de gemeenschappelijke grond.

Commoners: alle leden van de gemeenschap die actief bij de grond betrokken zijn. Je kunt ervoor kiezen om ook de flora, fauna bodem, het water etc specifiek als commoners te benoemen om zo hun belangen beter te kunnen waarborgen.

Commoning: het proces om tot een commons te komen, denk hierbij aan het verkrijgen van grond en het vormen van een gemeenschap die het gezamenlijke beheer op zich neemt.

Gemeenschap: een verzameling mensen die vanuit een gezamenlijk kader van o.a. gedeelde waarden, uitgangsprincipes en gezamenlijke afspraken een groep vormen. Gezamenlijk nemen zij verantwoording voor hun leefomgeving.

Obligatie: een verhandelbaar schuldbewijs voor een lening die door een overheid, een onderneming of een instelling is aangegaan. Als een bedrijf geld nodig heeft voor een investering kan het door het uitgeven van een obligatielening aan de financiering komen. De koper van de obligatie ontvangt van de uitgever rentevergoeding. Voor de belegger en de uitgever is een obligatie een alternatief voor een aandeel. Sommige obligaties zijn convertibel, dit betekent dat ze onder bepaalde voorwaarden uitwisselbaar zijn tegen aandelen (van dat bedrijf).

Pacht: huur die betaald wordt om het agrarische gebruiksrecht over een stuk grond te verkrijgen.

Regeneratief: opnieuw doen aangroeien, herstel van het ecosysteem en waar mogelijk zelfs nog rijker maken in termen van ecosysteemdiensten. Binnen het kader van de commons is het streven om ook zo veel mogelijk sociale rijkdom te creëren.

Rente: Rente, interest of intrest, is de vergoeding die wordt ontvangen voor het uitlenen van geld en die betaald wordt door degene die het geld leent. Een bekende vorm is de rente die consumenten ontvangen (creditrente of spaarrente) of betalen (debetrente) op een rekening bij een bank. Ook wanneer men zaken op krediet ('op de pof') koopt, leent men in feite geld van de onderneming om het goed direct te kunnen kopen en betalen. Er ontstaat een schuld waar eveneens rente over wordt berekend.

Rente heeft drie functies. Ten eerste geldt het als een vergoeding aan de uitlener voor het ter beschikking stellen van zijn geld, vergelijkbaar met huur. De tweede functie is het ontmoedigen van te late betaling: hoe langer men wacht des te hoger de schuld wordt door het berekenen van rente. Ten slotte compenseert de rente de inflatie gedurende de looptijd van de lening.

In het geval van land is rente de beloning van grond als productiefactor. Rente wordt berekend door de bruto-opbrengst van het grondgebruik te verminderen met de kosten van aangekochte productiemiddelen, aangewend vermogen en ingezette arbeid.

Verkaveling: de manier waarop land in stukken, kavels geheten, is verdeeld. De term wordt gebruikt in de historische geografie, de agrarische geschiedenis en de stedenbouwkunde ter aanduiding van een bepaald type perceelsvorm.

Voedselsoevereiniteit: een term die stelt dat de mensen die voedsel produceren, verspreiden en consumeren de mechanismen en het beleid van de voedselproductie en -distributie moeten bepalen, in plaats van

de bedrijven en instellingen waarvan men meent dat deze het mondiale voedselsysteem overheersen. De term is in 1996 bedacht door leden van de organisatie Via Campesina.

Waarde: Een waarde is iets wat een persoon of samenleving nastrevenswaardig vindt. Een waarde geeft aan wat men wenselijk vindt, zoals bijvoorbeeld goed gedrag. Het woord waarde wordt vaak samen met het woord normen gebruikt. Toch hebben deze twee woorden een heel andere betekenis: normen zijn richtlijnen in een samenleving, terwijl een waarde gaat over datgene wat wenselijk is. Waarden zijn vaak collectief van aard, want de samenleving heeft vaak dezelfde waarden. Maar ieder mens kan een waarde op zijn of haar eigen manier beleven en er invulling aan geven. Economische waarde van bijvoorbeeld een pand of hypotheek verwijst naar een bedrag dat een woning zou opbrengen als het onder optimale omstandigheden zou worden verkocht.

